

За сприяння Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,
Національної академії педагогічних наук України

ШКІЛЬНИЙ
СВІТ
ЕКСПЕРТ
у галузі освіти

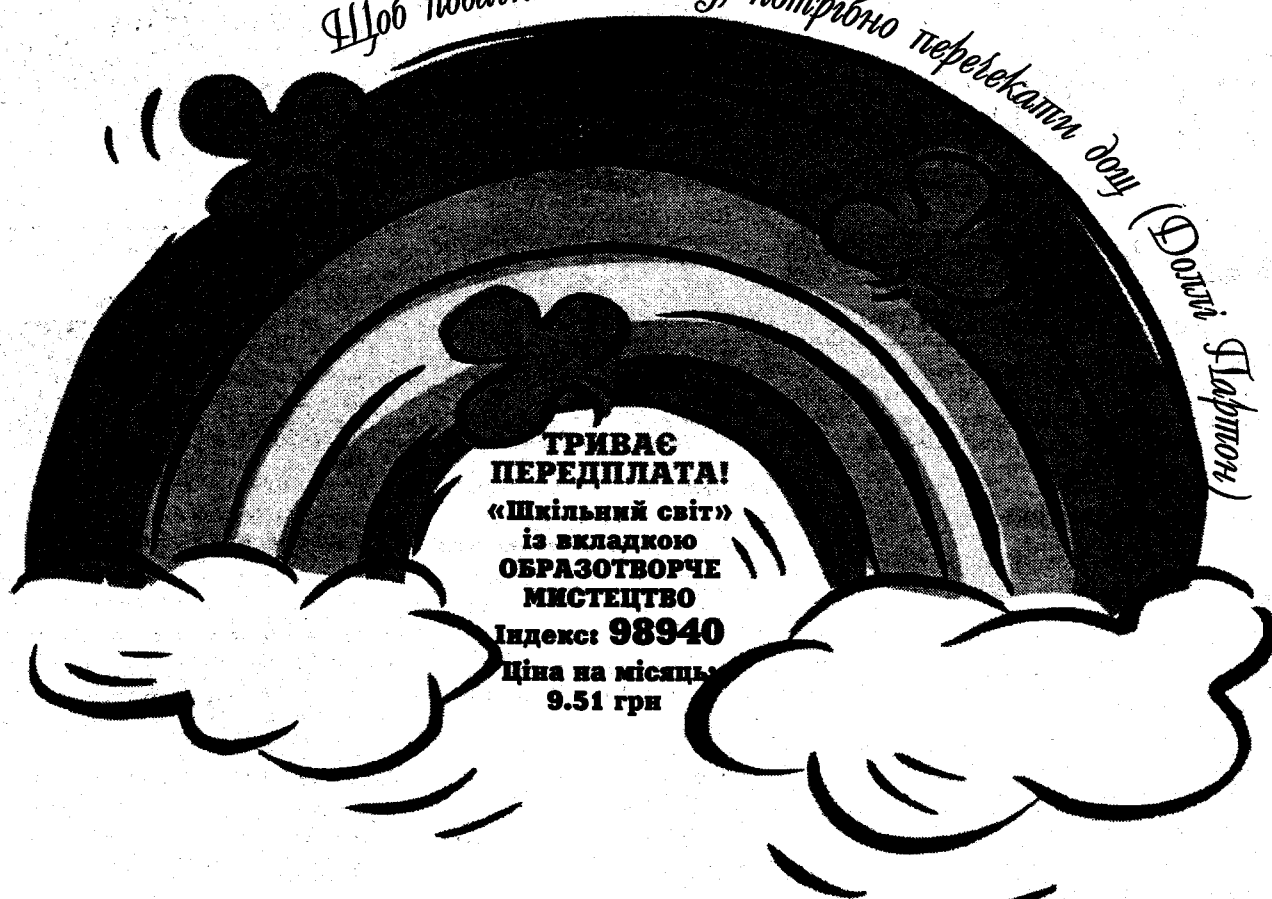

ШКІЛЬНИЙ СВІТ

№ 13 (621), квітень 2012

Видається з 1 вересня 1997 року чотири рази на місяць
Розповсюджується тільки за передплатою

Щоб побажати веселку, потрібно перевести дощ (Догліс Дармон)

**ТРИВАЄ
ПЕРЕДПЛАТА!**
«Шкільний світ»
із вкладкою
ОБРАЗОТВОРЧЕ
МИСТЕЦТВО
Індекс: 98940
Ціна на місяць:
9.51 грн

спецвипуск

МОДУЛЬ «Я І ПРИРОДА» Формування екологічного світогляду підлітків

Олена ПАЩЕНКО, координатор Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта», м. Київ

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ГАЗЕТИ
ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

40690 Шкільний світ
95533 Шкільний світ. Музика (3-й номер місяця)
98940 Шкільний світ. Образотворче мистецтво (4-й номер місяця)
1702 Шкільний світ. Бібліотека
91836 Шкільний світ + Шкільний світ. Бібліотека
95011 Шкільний світ + Позашкільля
91470 Шкільний світ + Психолог
91468 Позашкільля
9895 Позашкільля + Позашкільля. Бібліотека
89376 Позашкільля + Соціальний педагог. Комплект
37148 Позашкільля. Комплект книжок. Шкільний світ
91834 Класний керівник. Бібліотека
49557 Комплект для адміністрації школи. Шкільний світ.
91497 Методист
35266 Шкільний світ. Класичний комплект
99807 Шкільний світ. Мега-комплект
1699 Шкільний світ. Бібліотека. Пільговий комплект.
89380 Шкільна бібліотека від Шкільного світу. Комплект

ПЕРШОКЛАСНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ВІСНИК
В КОЖНОМУ ВІСНИКІ НАВЕДЕНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

ГАЗЕТА «ШКІЛЬНИЙ СВІТ»

Засновник — ТОВ «Видавництво "Шкільний світ"»
Свідчення серія КВ № 17899-6749ПР від 22.06.2011
Індекс у «Каталозі періодичних видань» — 40690
Видаєць — ТОВ «Видавництво "Шкільний світ"»

Головний редактор —
ЛЮДМИЛА ШЕЛЕСТОВА

Заступники головного редактора —
НАТАЛІЯ ЧИРЕНКО,
НАТАЛІЯ ЧЕРНЯКОВА

Редакційна рада:

Бех І. Д. — голова
Васьків Т. Ф. (АР Крим)
Гайдамака О. В. (м. Київ)
Галич Т. В. (м. Вінниця)
Гусак В. М. (м. Житомир)
Касьянова О. В. (м. Луганськ)
Крутенко О. В. (м. Черкаси)
Мицай Ю. В. (м. Кіровоград)
Поступальська Н. Ф. (м. Київ)
Середницька А. Д. (м. Київ)
Шляхова О. І. (м. Вінниця)
Яременко Н. В. (м. Біла Церква)

✉ Адреса для листування:
01014, м. Київ, вул. Тимирязєвська, 2;
Тел: (044) 286-34-48,
відділ продажу: (044) 284-24-50

☎ Довідка для передплатників
Тел: (044) 537-32-00

Довідка для авторів
Моб. тел: (067) 446-71-49

@ www.osvita.ua.com
E-mail: svit@1veresnya.com.ua

ПРЕДСТАВНИЦТВА В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

м. БІЛА ЦЕРКВА
Терехова Ольга Олександрівна
т.с. 0(4563) 5-30-52
т.моб. 0(97) 689-03-15

ВІННИЦЬКА
Гаврилюк Олена Андріївна
т.с. 0(432) 67-18-13

ВОЛИНСЬКА
Майко Світлана Михайлівна
т.с. 0(3322) 4-71-52
т.моб. 0(97) 472-28-46

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА
Банковська Алла Аркадіївна
т.с. 0(56) 776-84-18
т.моб. 0(96) 373-16-33

ДОНЕЦЬКА
Сьомова Раїса Сергіївна
т.с. 0(62) 304-64-62
т.моб. 0(97) 524-38-52

ЖИТОМИРСЬКА
Білецька Леся Володимирівна
т.с. 0(412) 47-36-58
т.моб. 0(97) 325-82-16

ЗАКАРПАТСЬКА
Лемак Марина Васиївна
т.с. 0(3122) 3-73-38
т.моб. 0(50) 927-79-53

ЗАПОРІЗЬКА
Круть Тетяна Валеріївна
т.с. 0(61) 701-51-88
т.моб. 0(66) 301-81-87

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
Скоморовська Наталія Богданівна
т.с. 0(3422) 3-11-84
т.моб. 0(97) 510-38-72

КІРОВОГРАДСЬКА
Супрун Людмила Миколаївна
т.с. 0(522) 24-66-08
т.моб. 0(93) 849-04-81

ЛУГАНСЬКА
Бондарева Людмила Миколаївна
т.с. 0(642) 50-52-18
т.моб. 0(97) 482-54-59

ЛЬВІВСЬКА
Синьова Ірина Іванівна
т.с. 0(32) 243-71-11
т.моб. 0(97) 477-01-49

МИКОЛАЇВСЬКА
Гончаренко Ірина Васиївна
т.моб. 0(97) 684-48-85

ОДЕСЬКА
Риба Олена Володимирівна
т.с. 0(48) 729-45-12
т.моб. 0(63) 204-67-61

м. ПИРЯТИН
Бикова Тетяна Захарівна
т.моб. 0(68) 922-97-16

ПОЛТАВСЬКА
Стадник Світлана Михайлівна
т.с. 0(5322) 2-49-56
т.моб. 0(97) 512-29-74

РІВНЕНСЬКА
Подкопайова Тетяна Віталіївна
т.с. 0(362) 43-80-54
т.моб. 0(97) 398-22-96

м. СІМФЕРОПОЛЬ
Васьків Тетяна Федорівна
т.с. 0(652) 27-33-70
т.моб. 0(50) 645-67-81

СУМСЬКА
Собина Ганна Дмитрівна
т.с. 0(542) 65-88-91
т.моб. 0(99) 036-26-10

ТЕРНОПІЛЬСЬКА
Синьковська Ірина Михайлівна
т.с. 0(352) 43-57-83
т.моб. 0(97) 523-59-39

ХАРКІВСЬКА
Столяренко Ганна Андріївна
т.с. 0(57) 756-89-69
т.моб. 0(97) 502-03-86

ХЕРСОНСЬКА
Фоміна Лариса Анатоліївна
т.с. 0(552) 41-08-11
т.моб. 0(50) 952-54-05
Неннова Олена Васиївна
т.моб. 0(66) 377-65-68

ХМЕЛЬНИЦЬКА
Ганчевська Марина Павлівна
т.с. 0(382) 76-48-51
т.моб. 0(50) 611-50-07

ЧЕРКАСЬКА
Бондаренко Олена Андріївна
т.с. 0(472) 64-76-22
т.моб. 0(67) 500-66-79

ЧЕРНІВЕЦЬКА
Морочковська Лариса Анатоліївна
т.с. 0(37) 290-23-17
т.моб. 0(97) 386-50-57

ЧЕРНІГІВСЬКА
Петрова Олена Семенівна
т.моб. 0(97) 513-33-94
т.дом. 0(462) 77-54-57

Редакція залишає за собою право редагувати матеріали.

Редакція може не поділяти погляду автора.

Відповідають за достовірність фактів, цитат, власних назв, географічних назв та інших відомостей автори публікацій.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Рекламодавець відповідає за достовірність інформації, що в рекламі, за зміст та відповідність реклами законодавству.

Претензії щодо публікацій приймаються у письмовому вигляді впродовж 30 днів з часу виходу числа газети у світ.

© ТОВ «Видавництво "Шкільний світ"», 2012

Усі права захищені. Будь-яке відтворення матеріалів або фрагментів із них можливе лише за наявності письмового дозволу ТОВ «Видавництво "Шкільний світ"».

ЗМІСТ

I. Тематичні бесіди «Я та довкілля» із загальних екологічних питань

Бесіда «Основні закони природи» (1—1,5 год)	4
Бесіда «Право на екологічно чистий світ» (1,5—2 год)	5
Бесіда «Збалансований розвиток держави»	8

II. Цикл екологічних ігор «Граємо разом з природою»

Умова розвитку	11
Придбаеш у грі — знадобиться в житті	11
За сигналом	11
Граймо разом у природу!	11
Дерева та кущі	11
У кого дітки з цієї гілки	11
Скажи шосте	12
Усі до вільхи	12
Білі ведмеді	12
Вибери правильну дорогу	12
Треба — не можна	12
Відгадай правило	12
Коли це буває?	13
Відгадай за запахом	13
Знайди свій дім	13
Добре чи погано	13
Я — дерево	13
Казку складаємо самі	13
Звуки лісу	13

III. Цикл тренінгів «Моє місце на Землі»

Тренінг «Практика проведення природоохоронних акцій»	14
Тренінг «Розробка екологічних проектів»	15
Тренінг «Рада усіх істот»	17
Тренінг «Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив»	17

IV. Проектна діяльність «На захисті довкілля»

Завдяки активній позиції громадян	23
Основні етапи створення та реалізації природоохоронного проекту	23
Портфель дослідника	24
Кроки дослідницької роботи	24

Література	30
Використані матеріали	30

У наступному номері:

О. БУРЕЦЬ. Йде по світу весна без війни

А. ГЕРГЕЛЬ-МАЛЮЖОНОК, З. КОЦУР, Т. ОНИШКЕВИЧ. Справжнє щастя — в килимах із квітів

Л. ПОЛЯКОВА. Добрий день, добрий день! Ігрова програма

ВКЛАДКА: ЕТИКА

Г. САМОЛЮК. Славні постаті Старого Заповіту. Урок-подорож

Н. ЯЦЕНКО. Оповідання як відбиток життя. Урок-презентація

І. Тематичні бесіди «Я та довкілля» із загальних екологічних питань

Бесіда «Основні закони природи» (1–1,5 год)

І. Слово вчителя

Учитель. Чотири закони екології Баррі Коммонера були сформульовані на початку 70-х років ХХ ст., але є актуальними і сьогодні.

Під час бесіди ми спробуємо вивчити ці закони та зрозуміти, як вони діють у нашому з вами повсякденному житті.

Перший закон Коммонера: «Все з усім пов'язане». Ти живеш поряд з іншими людьми — батьками, родичами, друзями, знайомими, сусідами, навчаєшся у школі, спілкуєшся з учителями, лікарями. Одні люди тобі подобаються, а інші — ні. Але зі свого боку, ти пов'язаний з ними щоденним життям, навчанням, у майбутньому — роботою. Дещо в житті залежить від тебе, але й ти, в свою чергу, залежиш від інших. Тож усі залежать один від одного, впливають один на одного, створюють середовище, необхідне для існування інших.

У світі навколо нас немає жодної непотрібної істоти — такої, яка не бере участі у зв'язках з іншими: всі живі організми тісно пов'язані... У природному середовищі жодна тварина, рослина, гриб чи бактерія не живе ізольовано від довкілля. Усі живі організми залежать і від неживої природи, що їх оточує. Ця закономірність стосується і людей.

Другий закон Коммонера: «Все має кудись подітись». У природі все «переробляється». Кожен організм

існує завдяки енергії, отриманій від тієї істоти, що служить йому їжею. Натомість, він є їжею для іншого організму. Залишки завжди розкладаються організмами (як правило — грибами й бактеріями), які повертають хімічні елементи у їх колообіг. Кожний організм споживає рівно стільки ресурсів середовища, скільки йому потрібно для життєдіяльності. У природі все має своє місце і налагоджені природні процеси переробки органічних речовин.

ІІ. Запитання до учасників бесіди

Учитель. Поміркуйте, які господарські процеси і явища порушують цей закон.

ІІІ. Слово вчителя

Учитель. Третій закон Коммонера: «Природа знає краще». Те, що всі процеси у природному середовищі відбуваються незалежно від бажань людей (тобто є об'єктивними), як не дивно, визнавали не завжди. Закон стверджує, що будь-які спроби втручання у природні процеси з метою «виправлення» їх «дефектів» без урахування закономірностей розвитку й зв'язків між ланками екосистеми закінчуються серйозними наслідками і для природи, і для людини.

ІV. Запитання до учасників бесіди

Учитель. Наведіть приклади об'єктивних природних процесів.

На вашу думку, що змінилось би у світі, якби перестав діяти хоча б один із цих процесів чи законів?

V. Слово вчителя

Учитель. Четвертий закон Коммонера: «Ніщо не дається задарма». У більшості випадків зв'язки в природі включають велику кількість ланок, і якщо їх глибоко не вивчити, годі передбачити, до яких наслідків призведе втручання у природний процес.

Перші успіхи чи негаразди у використанні і перетворенні природи можуть бути оцінені лише через 10–30 років — після протікання природних ланцюгових реакцій. Так, наприклад, лісонасадження спочатку висушують землю (всмоктуючи воду коренями), а потім, навпаки, підвищують зволоженість території.

Природні системи мають дуже великий «запас міцності», і протягом тривалого часу наслідки дій людини не відчуються й не пов'язуються зі справжньою причиною. А найчастіше — на них просто не звертається увага. Оскільки наслідки нерозумного втручання у природу виявляються не одразу, а через десятки років, їх позбутися дуже складно. Адже за цей час «виправлена» природна система теж дещо збалансовується. І нове втручання порушить уже встановлені зв'язки, що призведе за деякий час до негативних наслідків.

Тому перед тим, як певним чином впливати на будь-який процес чи організм, слід ретельно вивчити, з чим він пов'язаний і які можуть бути наслідки цього втручання. І головне — чи варто взагалі втручатись.

Цей закон іноді називають «законом бумеранга». Людина руйнує природу кілька десятків тисяч років. І зараз наслідки руйнування природних систем уже добре помітні. І, що теж є дуже важливим, чітко встановлені зв'язки між господарською діяльністю, деградацією природи й станом здоров'я людини.

Тобто, хижацьке ставлення до природи відображається на людині у вигляді регулярного виникнення й поширення епідемій та пандемій, зростання кількості вроджених і хронічних хвороб, інфекційних захворювань, каліцтв, психічних розладів тощо. Це — прямий результат. Однак існує ще й опосередкований, коли внаслідок господарської діяльності людини змінюються кліматичні умови, які визначають характер опадів, температурний режим території, швидкість танення арктичного льоду. Це створює проблеми не тільки для ведення традиційного господарства, а й існування території взагалі.

Отже, руйнування природи відображається на людині у вигляді зміни довкілля. Часто зміни сягають таких масштабів, що роблять проблематичним нормальне, здорове подальше життя всього людства. Іншими словами, ми повинні повертати природі те, що в неї забирасмо, інакше катастрофи не уникнути.

VI. Запитання до учасників бесіди

Учитель.

Як ви розумієте вислів: «Культура, яка розвивається стихійно, залишає після себе пустелю»?

Які екологічні наслідки можуть мати процеси:

— затоплення території будівництвом водосховища;

— зростання захворюваності населення міста внаслідок забруднення атмосферного повітря транспортом;

— видобування великої кількості корисних копалин;

— миття автомобіля на березі водойми;

— використання у побуті надміру хімічних речовин.

Бесіда «Право на екологічно чистий світ» (1,5–2 год)

I. Слово вчителя

Учитель. Екологічні права громадян — комплекс закріплених у Конституції України та інших законодавчих актах прав громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля та гарантування екологічної безпеки.

Прийнята у 1996 р. Конституція є найважливішим законом України, де закріплено базові принципи усіх сфер суспільного життя. Це стосується й охорони довкілля. Так, ст. 50 проголошує право кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та компенсацію завданої порушенням цього права шкоди. На міжнародному рівні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля вперше було сформульовано у 1972 р. на Конференції ООН з довкілля людини у Стокгольмі (Швеція). У тій чи іншій редакції це право передбачено в конституціях деяких країн (Іспанії, Португалії, Польщі, Росії). Забезпечення цього права є обов'язком держави: ст. 16 визначає, що гарантування екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Право на відшкодування збитків від порушення цього права по суті є конституційною гарантією судового захисту.

Уперше екологічні права громадян України були проголошені прийнятим у 1991 р. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей акт гарантує (ст. 10 і 11) права кожного громадянина України (ст. 9) на:

• безпечне для його життя та здоров'я довкілля;

• участь в обговоренні та внесенні пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля;

• участь у розробленні та здійсненні природоохоронних заходів;

• здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів;

• об'єднання в громадські природоохоронні формування;

• вільний доступ до інформації про стан довкілля;

• участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу на довкілля та у проведенні громадської екологічної експертизи;

• здобуття екологічної освіти;

• подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на довкілля;

• оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності

органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян.

Дотримання екологічних прав в Україні регулюють не лише інші акти екологічного законодавства, а й закони інших галузей законодавства, зокрема Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Екологічні права громадян взаємозалежні з їхніми обов'язками в галузі охорони довкілля. Відповідно до ст. 66 Конституції України кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Крім прямо передбачених обов'язків щодо охорони довкілля, в Конституції України закріплено обов'язок власників природних об'єктів берегти довкілля: власність зобов'язує, власність не можна використовувати на шкоду людині та суспільству (ст. 13).

Утім, критичний стан довкілля в Україні, масові порушення екологічних прав та відсутність належної уваги до екологічних проблем з боку влади й громадян пов'язані не стільки з недовисконалістю нормативно-правової бази, скільки з незадовільною практикою правозастосування в цій сфері. Юридичний обов'язок збереження довкілля має бути тісно пов'язаним із відповідним моральним обов'язком кожного члена суспільства.

II. Обговорення

1. Які екологічні права ми знаємо?

Учасники мають висловити власні думки, а педагог — сформулювати основні види екологічних прав:

Право знати.

Право на участь.

Право на правосуддя.

2. Що означають ці права саме для нас із вами? Як ми можемо їх реалізувати?

Учитель. *Право знати* (або право на одержання, використання і поширення інформації) гарантується Конституцією України (ст. 34) та іншими законами.

Закон України «Про інформацію» встановлює відповідальність за порушення законодавства про інформацію (ст. 47). До порушень, зокрема, відносять відмову від надання своєчасної, повної і достовірної інформації про стан довкілля, а також про джерела забруднення, приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікацію відомостей про екологічний стан чи стан захворюваності населення (ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за приховування чи умисне перекручування відомостей про екологічний стан та захворюваність населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою (ст. 238).

Інформація про стан довкілля не є державною таємницею (ст. 93 Закону України «Про державну таємницю»).

Доступ до екологічної інформації регулюють Організація та закони України. На їх виконання Мінприроди України наказом № 169 від 18 грудня 2003 р. затвердило «Положення про порядок надання екологічної інформації».

Найчастіше громадяни та громадські організації подають запити про одержання інформації про вплив на довкілля та здоров'я людей певної господарської діяльності, включаючи копії дозвільних документів, дані наукових досліджень, аналізів, оцінок, акти проркурського реагування, акти перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства органами Мінприроди, рішення та інформа-

ція щодо земельних питань, інформація про викиди та скиди забруднюючих речовин.

Найпоширенішим способом отримання екологічної інформації є звернення до відповідного органу з інформаційним запитом. На жаль, органи, до яких адресовані запити про отримання інформації, часто намагаються виправдати свою відмову в наданні інформації, мотивуючи це аргументами конфіденційності, порушенням прав інтелектуальної власності та комерційною таємницею. Дуже часто в практиці реалізації права на інформацію трапляються випадки, коли запитовану інформацію надають не в повному обсязі, без копії офіційних документів, які її містять, або з порушенням термінів замовлення запиту. Часто посадові особи відмовляють у наданні інформації у зв'язку з відсутністю практики притягнення посадових осіб до відповідальності за такі дії та оскарження їх незаконних дій у судовому порядку.

Право на участь. Громадяни України мають право брати участь у процесах прийняття рішень, що впливають на довкілля. Це право є досить новим для України, оскільки за часів Радянського Союзу влада не давала громадянам можливості вплинути на процес прийняття рішень навіть на місцевому рівні.

Крім Конституції України (ст. 38, 40), право громадян на участь у прийнятті рішень закріплено в інших законах України, які, зокрема:

- регулюють правові відносини у природоохоронній сфері;
- діють у сфері охорони здоров'я та пов'язані з охороною здоров'я людини від шкідливих впливів екологічних факторів;
- діють у сфері інформування;
- є актами про ті чи інші демократичні інституції нашого суспільства;
- регулюють правові відносини, що складаються у сфері будівництва;

- визначають дисциплінарну, адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність.

Форми участі громадськості у прийнятті рішень:

- участь у референдумах з питань охорони довкілля;
- участь у підготовці проектів нормативно-правових актів;
- участь у розробленні міждержавних, державних, регіональних, місцевих та інших територіальних програм, місцевих планів дій, стратегій та інших документів;
- участь у розробленні та реалізації природоохоронних заходів;
- участь у проведенні державної екологічної експертизи;
- проведення громадської екологічної експертизи;
- участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на довкілля;
- звернення до суду;
- участь у видачі документів на використання природних ресурсів, на навмисне вивільнення генетично змінених організмів у довкілля, а також на діяльність, пов'язану із забрудненням довкілля, поводженням з небезпечними речовинами, відходами та їх розміщенням;
- участь у прийнятті рішень щодо витрат, пов'язаних зі здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища;
- діяльність громадських рад при Мінприроди та управліннях охорони навколишнього природного середовища в областях.

Право на правосуддя. Громадяни України відповідно до ст. 55 Конституції мають право на судовий захист своїх прав і свобод. Тому будь-яка екологічно шкідлива діяльність, що порушує конституційне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, створює найширші можливості для звернення до суду з приводу порушення цього права.

Є такі можливості звернення громадян і громадських організацій до суду:

- подання позовів до суду щодо порушення права на екологічну інформацію;
- оскарження рішень державних органів, юридичних чи службових осіб у разі прийняття рішень, що впливають на довкілля, без урахування громадської думки;
- подання позовів щодо бездіяльності посадових осіб;
- подання позовів щодо захисту конституційного права на безпечне довкілля та відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права (слід мати на увазі, що існує право на відшкодування моральної шкоди).

До судових органів громадянам доцільно звертатися в тому разі, коли безрезультатними виявилися звернення до державних органів.

3. Які найважливіші принципи екологічного права ви знаєте?

Учитель. *Принцип гуманізму* — світоглядний принцип, в основі якого лежить упевненість у безмежності можливостей людини, вимога свободи і захисту гідності людини. Екологічний гуманізм намагається поєднати турботу про людей із прагненням гармонізувати ставлення людини до природи. Екогуманізм виходить із того, що:

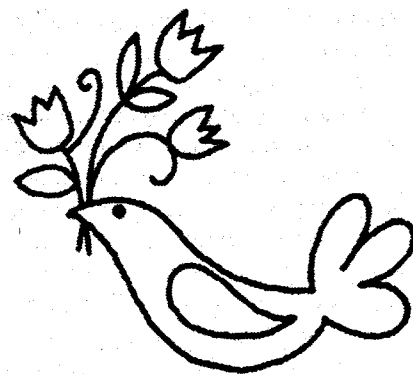
- природа має бути збережена для задоволення потреб людини та гарантування безпечного середовища для життя і здоров'я людини;
- збереження цілісності екосистем дасть можливість забезпечити інтереси людей у майбутньому.

Пріоритетом є добробут людини, але при цьому не всі її бажання повинні мати вищий пріоритет, ніж збереження природи. Громадяни України зобов'язані берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону довкілля (ст. 12 Закону України «Про охорону на-

вколишнього природного середовища»).

Принцип законності передбачає:

- загальність поширення вимог закону на всі без винятку організації та на всіх громадян;
- безумовність виконання закону, неприпустимість відхилення від його вимог під приводом якихось обставин, крім тих, які прямо вказані у законі;
- єдність, однакове застосування вимог закону всіма суб'єктами правовідносин у будь-якому регіоні країни.

За дотриманням цього принципу наглядають спеціально уповноважені органи (прокуратура, загальні суди та арбітражні суди, які вирішують спори, що виникають між юридичними особами).

Принцип збереження природи. Відповідно до нього необхідно зберігати ліси і річки, тваринний і рослинний світ, цілісність екосистем і ландшафтне різноманіття, ґрунти та якість атмосферного повітря.

Ліси, земля, вода, повітря охороняються такими законами нашої країни: Лісовим, Земельним і Водним кодексами, Кодексом України про надра, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України» та іншими нормативно-правовими актами.

Бесіда «Збалансований розвиток держави»

I. Слово вчителя

Учитель. Конференція ООН з питань довкілля та розвитку, що проходила у Ріо-де-Жанейро в червні 1992 року, стала визначною подією. На ній були присутні глави 179 держав та представники багатьох країн, міжнародних та неурядових організацій. Ця конференція продемонструвала, що людство більше не може розглядати довкілля окремо від економічного розвитку. На конференції було ухвалено всесвітню програму дій «Порядок денний на XXI століття» на наступні 100 років.

Програма має досягти у світовому масштабі двох цілей: чисте довкілля та стабільна економіка для всіх народів світу. Цей історичний документ — вичерпний погляд на збалансований (сталий) розвиток. Декларація, прийнята у Ріо, містить базові принципи, на яких мають ґрунтуватися майбутні рішення та державна політика.

За 10 років Світовий саміт зі збалансованого розвитку в Йоганнесбурзі зібрав понад 50 тис. учасників, у тому числі голів держав, лідерів і представників міжнародних неурядових організацій та ділових кіл. Увагу було зосереджено на потребі усунути бар'єри на шляху збалансованого (сталого) розвитку в сучасному суспільстві, скоротити масштаби бідності та захворювань, раціонально управляти природними ресурсами, сприяти відповідальному споживанню й виробництву та використовувати переваги глобалізації для досягнення балансу між розвитком і довкіллям.

II. Обговорення

1. Острів Пасхи.

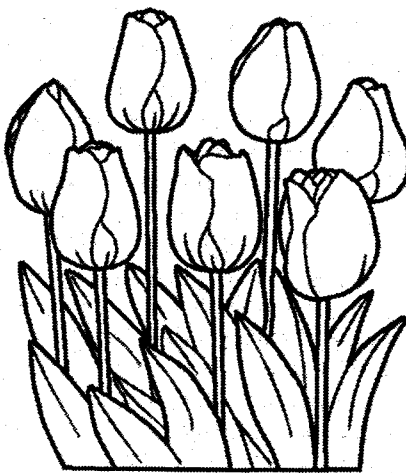
1. Поясніть, що природні процеси на Землі здатні до саморегуляції, і це допомагає природі самовідновлюватися. Утім, агресивна та

нерациональна людська діяльність може порушити баланс природних процесів, спричинивши необоротні зміни в екосистемах.

2. Прочитайте та обговоріть текст «Острів Пасхи» (див. додаток 1).

3. Поясніть, що це приклад екосистеми, повністю ізольованої від решти світу, що острівне суспільство було зруйноване через те, що чисельність населення перевищила наявні ресурси.

4. Проведіть паралелі між островом Пасхи та глобальним довкіллям сьогодні.

2. Прийдешні покоління.

1. Поясніть, що збалансований (сталий) розвиток означає використання ресурсів у такий спосіб, який дає їм змогу повністю відновитися, надаючи прийдешнім поколінням доступ до тих самих ресурсів, якими користуємося ми. Власне кажучи, це означає передачу нащадкам нашого світу в тому самому стані, в якому ми його успадкували (див. додаток 2).

2. Попросіть учасників сформулювати свої визначення терміна «збалансований (сталий) розвиток».

Допоможіть їм, запропонувавши та обговоривши такі твердження:

- Загальна кількість виловленої риби не повинна перевищувати можливості відновлення природних рибних запасів.

- Кількість води, добутої з підземних горизонтів, не повинна перевищувати обсяги їх живлення.

- Ерозія ґрунту не повинна перевищувати природну швидкість утворення нового ґрунту.

- Кількість зрубаних дерев не повинна перевищувати кількість посаджених.

- Викиди вуглецю в атмосферу не повинні перевищувати здатність природи переробити атмосферний вуглекислий газ.

- Рослинні й тваринні види не повинні знищуватися швидше, ніж з'являються нові.

3. Сформулюйте та обговоріть інші твердження, подібні до вищевведених.

4. Додатково попросіть учасників дати своє визначення концепції «збалансованого (сталого) розвитку». Напишіть деякі визначення на дошці та обговоріть їх.

3. Принципи збалансованого (сталого) розвитку.

1. Роздайте учням інформаційний матеріал «Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку» та обговоріть його.

2. Вивчіть інформацію про Всесвітній саміт у Йоганнесбурзі (див. додаток 3).

Обговоріть основні проблеми, які постали перед людством у XXI столітті, та найважливіші заходи, запропоновані представниками урядів, неурядовими та міжнародними організаціями, діловими колами.

3. Обговоріть кожну проблему, зазначену в тексті, та вирішіть, яка з них є важливою для країни зараз або буде важливою в майбутньому.

4. Обговоріть відому англійську приказку в контексті збалансованого (сталого) розвитку:

«Шукав цвях — загубив черевик; шукав черевик — загубив коня; шукав коня — і сам зник; шукали наїзника — програли битву; програли битву — втратили королівство; і все через загублений цвях».

Додаток 1

Острів Пасхи

Острів Пасхи розташований у Тихому океані на відстані близько 3200 км на захід від Південної Америки. Першими поселенцями, які прибули на острів приблизно 15 століть тому, були полінезійці.

Острів має напівпосушливий клімат, який пом'якшувався зеленим лісом, що затримував і зберігав вологу. Жителі острова (7 тис. осіб) вирощували зернові культури, розводили курей, ловили рибу та мешкали в невеликих селах. Місцеве населення острова Пасхи залишило спадщину — масивні восьмиметрові статуї з обсидіану (вулканічного скла). Вважається, що по всьому острову їх розставили за допомогою дерев'яних колод.

Коли європейські переселенці досягли острова Пасхи у XVII столітті, ці кам'яні статуї, відомі як моаї, залишились єдиними свідками колись досить розвиненої цивілізації, яка була знищена усього за кілька десятиліть до цього. Крах цього суспільства був спричинений виснаженням обмеженої ресурсної бази острова.

Оскільки чисельність населення острова Пасхи зростала, його жителі почали рубати ліси, щоб мати більше землі для сільського господарства. Деревя використовували для опалення, спорудження будинків і човнів, а також у релігійних цілях (транспортування статуй моаї). Настав момент, коли на острові зникло останнє дерево. Більше не можна було будувати риболовні човни, і відповідно люди відчули нестачу їжі. Знищення лісів призвело до ерозії ґрунтів, що ще більше обмежило запаси їжі. Поступово люди почали переселятися до печер.

Згодом стали виникати збройні конфлікти, відновилося рабство. Щоб вижити, деякі люди навіть стали людодідами.

Додаток 2

Основні принципи
збалансованого (сталого)

розвитку
(Декларація Ріо-де-Жанейро
з довкілля та розвитку,
1992 р.)

- Кожен має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою.

- Теперішнє та майбутнє покоління мають рівні права на це.

- Охорона довкілля має розглядатись як невід'ємна частина будь-якого процесу розвитку.

- Кожна країна має право використовувати власні ресурси, не здійснюючи вплив на довкілля за межами своєї території.

- Забруднювач повинен відшкодовувати збитки, завдані довкіллю (принцип «забруднювач платить»).

- Економічна діяльність має бути поєднана з принципом реалізації запобіжних заходів у сфері охорони довкілля.

- Держави повинні співпрацювати у сфері охорони довкілля.

- Скорочення масштабів бідності та несправедливих стандартів життя в різних частинах світу є інтегральною частиною збалансованого (сталого) розвитку.

- Держави повинні обмежувати та усувати моделі незбалансованого виробництва і споживання та сприяти впровадженню відповідної демографічної політики.

- Найефективніший спосіб розв'язання екологічних проблем — залучення всіх зацікавлених осіб. Держави повинні розвивати та заохочувати поінформованість населення та його участь у процесі прийняття рішень.

- Держави повинні розробити та впроваджувати ефективне законодавство у сфері охорони довкілля.

- До охорони довкілля мають залучатись усі соціальні групи.

- Мир, розвиток і охорона довкілля є взаємопов'язаними та нероздільними.

Додаток 3

Йоганнесбурзький саміт
2002 року

Світовий саміт зі збалансованого розвитку зібрав разом десятки тисяч учасників, включаючи голів держав і урядів, національних делегатів і лідерів громадських організацій, представників бізнесу та інших основних груп населення.

Увагу було зосереджено на потребі усунути бар'єри на шляху збалансованого (сталого) розвитку в сучасному суспільстві, скоротити масштаби бідності та захворювань, раціонально управляти природними ресурсами, сприяти відповідальному споживанню і виробництву та використовувати переваги глобалізації для досягнення балансу між розвитком і довкіллям.

Основні проблеми та їхні наслідки:

- Населення. На початку XXI століття чисельність населення Землі досягла 6 мільярдів. Передбачається, що впродовж наступних 50 років вона сягне 10—11. Основними серйозними проблемами є дефіцит питної води та орної землі для виробництва продуктів харчування.

- Бідність і нерівність. Майже 25% населення світу живе менше, ніж на 1 دلار на добу. Оскільки нерівність залишається серйозною перешкодою на шляху до збалансованого (сталого) розвитку, саміт поставив завдання зменшити цей показник до 12—13%, а також частку людей, що страждають від недодання.

- Продукти харчування та сільське господарство. Падіння цін на продукти харчування за останні 30 років могло сприяти зростанню рівня споживання, але в багатьох регіонах світу площі орних земель обмежені, а використання нових територій справляє руйнівний вплив на екосистеми. В майбутньому збільшення масштабів виробництва продуктів харчування не повинно відбуватися за рахунок природи.

• **Питна вода.** Дефіцит питної води в багатьох регіонах світу є основним бар'єром на шляху до збалансованого (сталого) розвитку. Очікується, що при нинішніх темпах розвитку кожна друга особа до 2025 р. страждатиме від нестачі води. Саміт поставив завдання до 2015 р. вдвічі скоротити кількість людей, які не мають доступу до чистої питної води та не можуть задовольнити свої основні гігієнічні потреби.

• **Здоров'я людини.** Більшості смертних випадків у країнах, що розвиваються, можна уникнути. У найближчі роки людству необхідно буде зосередити увагу на боротьбі з хворобами та виділяти на це більше грошей. Обов'язковим завданням є зменшення до 2015 р. рівня смерт-

ності серед дітей віком до 5 років на 2/3 та серед молодих матерів — на 75%.

• **Енергія.** Обсяги споживання усіх видів енергії постійно збільшуються. Поліпшення доступу до надійних, збалансованих та екологічно дружніх джерел енергії та послуг, а також розроблення національних програм енергоефективності — це найважливіше завдання на наступні 10—15 років.

• **Ліси.** Світові ліси зникають головним чином унаслідок розвитку сільського господарства. У найближчі роки поліпшення процесу відтворення лісів і управління лісовим господарством буде надзвичайно важливим завданням.

• **Зміна клімату.** Споживання нафти постійно збільшується. Саміт наголосив на необхідності виконання рішень Кіотського протоколу для досягнення згоди щодо норм викидів парникових газів у розвинених країнах. Саміт задекларував як імператив такі завдання для людства:

• забезпечення кращого розуміння концепції збалансованого (сталого) розвитку та зміцнення відповідних інституцій на міжнародному, регіональному та національному рівні;

• подальше посилення ролі громадянського суспільства та заохочення партнерських ініціатив між приватним і громадським секторами.

Реклама

Економія 30 %

Кожному вчителю власну газету

До складу комплексу
входять 18 видань:

«Управління освітою», «Шкільний світ», «Директор школи», «Завуч», «Українська мова та література», «Зарубіжна література», «Історія України», «Краєзнавство», «Географія. Туризм», «Математика», «Фізика», «Інформатика», «Хімія. Шкільний світ», «Біологія. Шкільний світ», «Здоров'я та фізична культура», «Початкова освіта», «Професіоналізм», «English», «Deutsch»

ШКІЛЬНИЙ СВІТ. МЕГА-КОМПЛЕКТ

Передплатний
індекс
99807

Шукайте в «Каталозі видань України» на 2012 рік

II. Цикл екологічних ігор «Граємо разом з природою»

Умова розвитку

В іграх закладена народна мудрість, вони не лише розвивають фантазію, кмітливість, спритність, а й навчають справедливості, чесності, бережливому ставленню до всього живого, знайомлять нас із давніми народними звичаями, уявленнями про світ, активізують пізнавальну діяльність, а це є необхідною умовою розвитку творчих здібностей.

Придбаш у грі — знадобиться в житті

У системі екологічної роботи з дітьми шкільного віку особливе місце відводиться екологічним іграм, які проводять під час прогулянок, екскурсій та природоохоронних акцій.

Ігри доцільно проводити з урахуванням принципу сезонності, тематики природоохоронних заходів, вікових, психологічних особливостей дітей.

Важливо постійно збагачувати досвід дітей народними іграми, про які справедливо сказано: «Придбаш у грі — знадобиться в житті».

За сигналом

Перед початком гри потрібно чітко пояснити зміст і правила. Гру починають за умовним сигналом, якщо зроблено помилку — її тимчасово припиняють і додатково роз'яснюють правила.

Гру припиняють, коли закінчився визначений час або вичерпалося завдання. Після нього слід відзначити найактивніших і найспритніших, а також тих, хто на цей час грав краще, ніж раніше. Це викли-

Важливе місце в житті дитини належить грі, вона — супутник дитинства. Гра — не тільки забава, а водночас і весела школа життя.

кає почуття впевненості у своїх силах.

Загальна тривалість гри залежить від її складності та інтенсивності рухових дій:

- для дітей 6—8 років — 5—10 хв;
- для дітей 8—10 років — 10—15 хв;
- для підлітків 10—12 років — 15—20 хв;
- для підлітків 12—14 років — 20—25 хв.

Граймо разом у природу!

Виховання у дітей бережливого, ціннісного ставлення до природи — одне з найважливіших завдань педагогів.

Природа — джерело розвитку духовних і фізичних сил. Великі педагоги закликали не відокремлювати життя і діяльність дітей від природи, вчили розумно, цілеспрямовано пізнавати та відчувати її фарби, звуки, форми, аромати, різноманітність.

В. О. Сухомлинський писав, що необхідно широко відкривати перед дитиною «двері в чарівний світ навколишньої природи, і вона буде прислухатися до дзюрчання струмочка, дзвону весняних крапель, до пісні жайворонка і, як наслідок, бережливо ставитися до неї».

Дерева та кущі

На початку гри діти пригадують, як за величиною можна відрізнити дерева та кущі (дерево високе, а кущ низький). Повідомляються умови

гри: коли називають дерево, руки потрібно піднімати вгору, а коли кущ — опускати донизу. Учасників поділяють на дві команди. Обирають ведучого, який називає спочатку дерево (підіймає руки вгору), потім кущ (опускає руки донизу). Усі учасники повторюють ці рухи. Ведучий може назвати дерево, а руки опустити донизу, назвати кущ, а руки підняти. Діти повинні стежити, який предмет називає ведучий — високий чи низький. Учасників, які помилилися, виводять із команди. Виграє та команда, в якій залишається більше учасників.

Гра проводиться під час осінніх екскурсій з учнями 6-го класу в парку чи лісі. Триває 10—15 хвилин.

У кого дітки з цієї гілки

Учасники за завданням учителя збирають гілочки дерев та кущів, плоди цих рослин. Під кінець екскурсії вчитель бере у дітей по одній гілочці з кожного дерева та куща. У кожного повинні бути плоди цих рослин (наприклад, сосни, ялини, дуба, клена, каштана, терну, шипшини, горобини). Потім учитель стає в центрі кола, піднімає догори гілочку сосни і питає: «У кого дітки від цієї гілки?». Діти, в яких є соснові шишки, піднімають руки з шишками. Вчитель піднімає гілочку дуба і знову питає: «У кого дітки з цієї гілки?». Діти піднімають руки з жолудями тощо.

Ця гра допомагає учням запам'ятати назву окремих дерев і кущів, розпізнавати їх за листям

і плодами, розвиває спостережливість.

Гра проводиться під час осінніх екскурсій з учнями 6-го класу в парку чи лісі. Триває 10–15 хвилин.

Скажи шосте

У грі беруть участь кілька осіб. Один із гравців — ведучий. Він звертається до кого-небудь із пропозицією: «Скажи шосте». При цьому він повинен швидко назвати підряд п'ять рослин (звірів, птахів, риб, комах та ін.), а той гравець, до якого ведучий звертається, повинен устигнути, як тільки він закінчить, негайно назвати шосте. Повторювати вже назване ведучий не має права. Якщо відповідь буде вчасною, то той, хто відповів, стає ведучим, якщо ж ні, ведучим залишається той, що був.

Гра проводиться в класі або на природі з учнями 6–7-х класів. Триває 10–15 хв.

Усі до вільхи

На осінній екскурсії дітям пропонують зібратися біля вільхи (липи, ясени, осики та ін.). Чия варта швидше за всіх відшукає потрібне дерево, та і виграє. Двом вартам біля одного дерева збиратися не дозволяється. Якщо в лісі одна варта, тоді кожен учасник іде в пошук. Хто перший знайде дерево, зупиняється, називає своє ім'я. На початку гри дітей слід попередити, щоб вони не відходили далеко від учителя.

Білі ведмеді

На майданчику (в залі) позначають «крижину». На «крижині» два «ведмеді». Інші гравці — «ведмежата». За сигналом керівника «ведмеді», тримаючись за руки, починають ловити «ведмежат», «ведмежата» тікають.

Упіймане «ведмежа» відводять на «крижину». Коли на «крижині» буде два «ведмежатка», вони також беруться за руки і починають ловити і т. д. Гра продовжується доти, доки будуть переловлені всі «ведмежата». При повторенні гри водитиме той, кого довше усіх не могли впіймати, він же вибирає собі другого «ведмедя».

Вибери правильну дорогу

Дидактичне завдання. Уточнити знання дітей про взаємозв'язок людини з природою на основі конкретних правил поведінки в природному середовищі.

Ігрова дія. Дитина має визначити, якою стежкою вона пройде і пояснити свій вибір.

Хід гри

I варіант. Пропонуються три стежки. Якщо піти першою — можна витоптати конвалії, якщо другою — наступити на мурашник, посередині третьої — горить багаття.

Висновок, що мають зробити учасники гри: йти третьою стежкою, але спочатку потрібно загасити багаття.

II варіант. Слід вибрати дорогу. На першій розташовано завод — тут забруднене повітря.

На другій — рухається багато транспорту.

Третя дорога — алея з густо насадженими деревами.

Висновок, якого мають дійти учасники гри: найкраще йти тре-

тью дорогою, оскільки тут дихати-меш свіжим повітрям і можеш послухати спів птахів.

Треба — не можна

Дидактичне завдання. Закріпити правила поведінки в природному середовищі.

Ігрова дія. Дитина має дати правильну відповідь, як слід і як не слід поводитися в природі. І в цьому разі вона отримує фант. Виграє той, хто збере найбільше фантів.

Хід гри

Учитель пропонує дітям уявити, що вони потрапили до лісу. Потрібно пригадати, як слід поводитися і чого не можна робити. Вчитель називає дію, а діти відповідають «можна» чи «не можна».

Згодом пропонується ускладнений варіант гри. На слова вчителя «можна» або «не можна» діти називають відповідні вчинки.

Можна:

- саджати квіти, рослини;
- охороняти рідкісні рослини;
- берегти молоді рослини;
- спостерігати за жабами;
- милуватися красою природи.

Не можна:

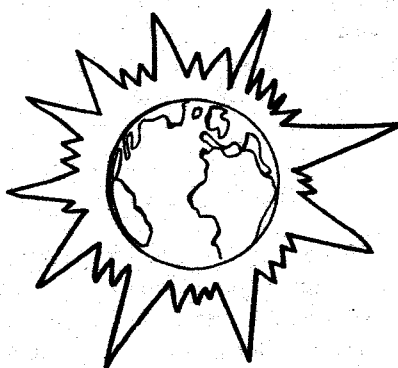
- ламати гілки дерев;
- обдирати кору дерев;
- рвати квіти;
- збивати гриби ногами;
- руйнувати павутиння;
- ловити метеликів;
- ловити жаб.

Відгадай правило

Дидактичне завдання. Закріпити вміння дітей співвідносити зображені на малюнках вчинки з відомими їм правилами.

Унаочнення. Малюнки до таких правил за темами:

1. Не зривай квітів.
2. Не лови бабок, метеликів.
3. Не ламай гілок дерев, кущів.
4. Не руйнуй мурашника.
5. Не чіпай пташиних гнізд.

Коли це буває?

Дидактичне завдання. Кожна дитина отримує чи вибирає самостійно половинку малюнка із зображенням дерева. Поділившись на групи по двоє, діти мають виконувати спільне завдання — скласти малюнок, розповісти про це дерево.

Обладнання. Картки із зображенням дерев (каштан, береза, горобина тощо), кожне в різні пори року (взимку, влітку, восени, навесні), малюнки розрізати на дві частини.

Відгадай за запахом

Дидактичне завдання. Заздалегідь готуються невеличкі лікарські рослини, які мають своєрідний запах (м'ята, ромашка, звіробій, меліса, липа, чебрець та ін.).

Учасникам гри зав'язують очі й пропонують, понюхавши рослину, назвати її.

Знайди свій дім

Дидактичне завдання. Кожен із гравців отримує назву певної рослини чи тварини різних природних угруповань (лісу, поля, саду, луків, водойми тощо). Частина з тих, що стоять на відстані 10—12 м від усіх учасників і за кілька метрів одне від одного, за командою вчителя показують назви цих угруповань, а учасники, що стоять у ряд, біжать туди, де їхня рослина чи тварина трапляється в природі. Виграє та команда, що першою прибіжить і візьметься за руки. Потім діти міняються назвами.

Добре чи погано

— Наші предки обожнювали природу й берегли її.

Це добре чи погано?

— Раніше, коли гинула якась тварина, її обов'язково закопували.

Це добре чи погано?

— Мінеральні добрива та отрутохімікати весняними та дощовими водами змиваються в річки й озера.

Це добре чи погано?

— Заводи й фабрики викидають у повітря та на ґрунт отруйні відходи виробництва.

Це добре чи погано?

— Неподалік від нашого будинку є парк і ми граємося в ньому.

Це добре чи погано?

— Ми граємось у дворі. Тут чисто і затишно, бо ми дбаємо про чистоту.

Це добре чи погано?

— У нашій воді дуже багато хлорки. Наша сім'я вживає тільки відстояну воду.

Це добре чи погано?

— Багато людей живе на берегах великих річок, а у нас протікає маленька річка. Вода в ній чиста і прозора. В ній ми купась.

Це добре чи погано?

Я — дерево

Вік учасників: 9—10 років.

Місце проведення: парк, клас, лісова галявина.

Орієнтовна тривалість: 5—7 хв.

Гравець розповідає про листочки, плоди, кору, квіти «свого» дерева. Інші гравці впізнають це дерево.

Казку складемо самі

Вік учасників: 9—10 років.

Місце проведення: клас.

Матеріали для використання: картки із зображенням риб, звірів, птахів, комах.

Орієнтовна тривалість: 8—10 хв.

Дітям роздають картки із зображенням риб, звірів, птахів, комах. Учитель починає розповідати казку: «Одного разу в старому лісі зібралися тварини. Збори розпочала мудра Сова:

— Птахи всі тут? (Встають учасники, що отримали зображення птахів.)

— Звірі всі тут? (Встають звірі.) і т. д.

Сова:

— То що ж ми напишемо людям?»

Звірі складають лист-звернення людям. Пише лист Птах-секретар. У кінці гри слід зачитати лист. Завдання для тварин можуть бути іншими, наприклад: «Що ви робите взимку?» або «Як готуетесь до зими?» тощо.

Звуки лісу

Змагання. Кожна дитина протягом заздалегідь обумовленого часу намагається почути й розпізнати якнайбільше звуків лісу. За кожен звук (їх записують у блокнот) учасник дістає бал.

Наприклад: вітер, голоси птахів, голоси звірів, вода, дзижчання комах, звуки, що їх створює діяльність людини (пилка, транспорт, людський голос тощо).

Сприймаємо звуки. Невелика група дітей робить якнайточніший опис почутих звуків.

Відтворюємо звуки. Невелика група дітей пробує відтворити окремі звуки, а також створити нові (дозволено стрибати, повзти, терти шматочком кори по стовбуру дерева, ламати сухі гілки, шарудіти опалим листям тощо).

Складаємо реєстр звуків. У класі або в лісі (під час екскурсії) в зошиті записуємо почуті звуки:

Птахи	Кохми	Рослини	Люди	Техніка

Хто, що, коли і які звуки створює? Які звуки переважають? Які звуки гучні, які тихі, які звуки сприймаємо, як «рушійні»? Яких звірів ми не почули і чому?

III. Цикл тренінгів «Моє місце на Землі»

Тренінг «Практика проведення природоохо- ронних акцій»

Завдання 1. У своїй групі з розробки кампанії заповніть план дій (ч. 1) (див. табл. 1).

Завдання 2. Вивчіть допоміжні матеріали (див. схеми 1, 2).

Завдання 3. Грунтуючись на своєму плані дій, ви повинні:

а) погодити стратегію, яка підходить саме для вашої кампанії, й визначити тактику роботи;

б) встановити час проведення кампанії. Докладно опишіть час проведення кампанії на кількох аркушах.

Завдання 4. Ще раз обговоріть план роботи. Виділіть головну мету й будьте готові розповісти про неї іншим групам. Розкажіть і про часові рамки, у яких відбудеться Ваша кампанія.

Після розповіді кожної групи інші учасники повинні будуть запропонувати інші шляхи досягнення, інші завдання головної мети кожної з кампаній. Заповніть план дій (ч. 2) (див. табл. 2).

12 кроків — правил лідера з організації роботи

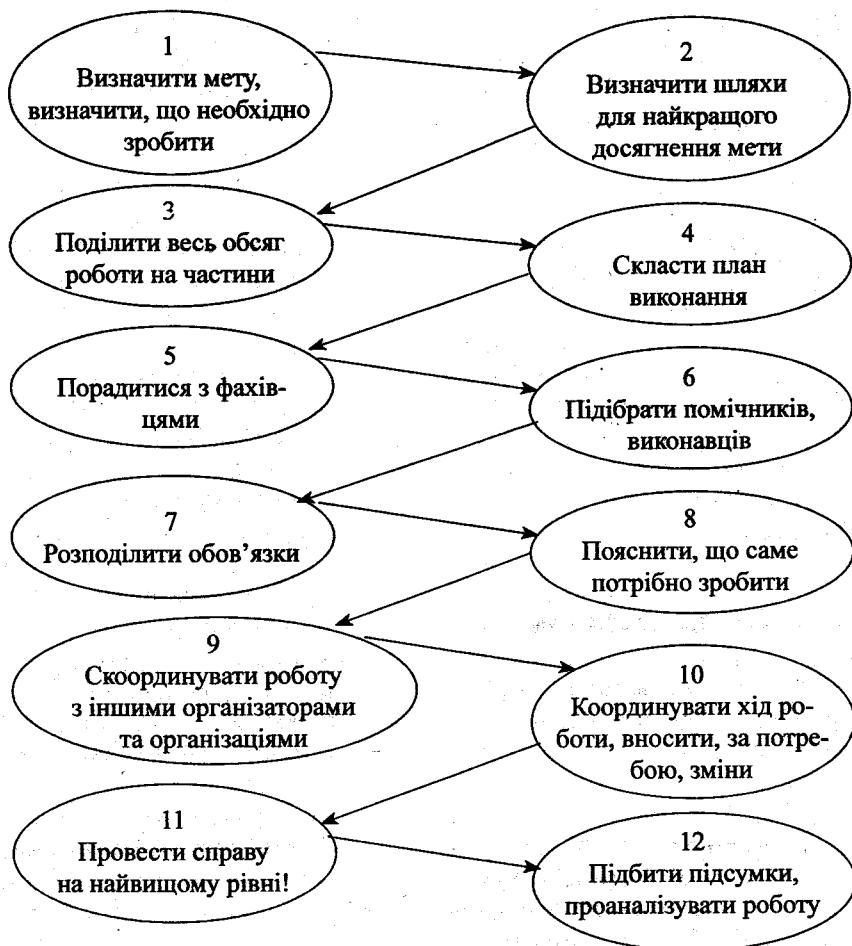

Схема 1

План дій, ч. 1

Головна мета	Групи або особи, які можуть взяти участь у кампанії для реалізації головної мети	Чого ви хочете досягти?	Аргументи	Шляхи досягнення мети

Таблиця 1

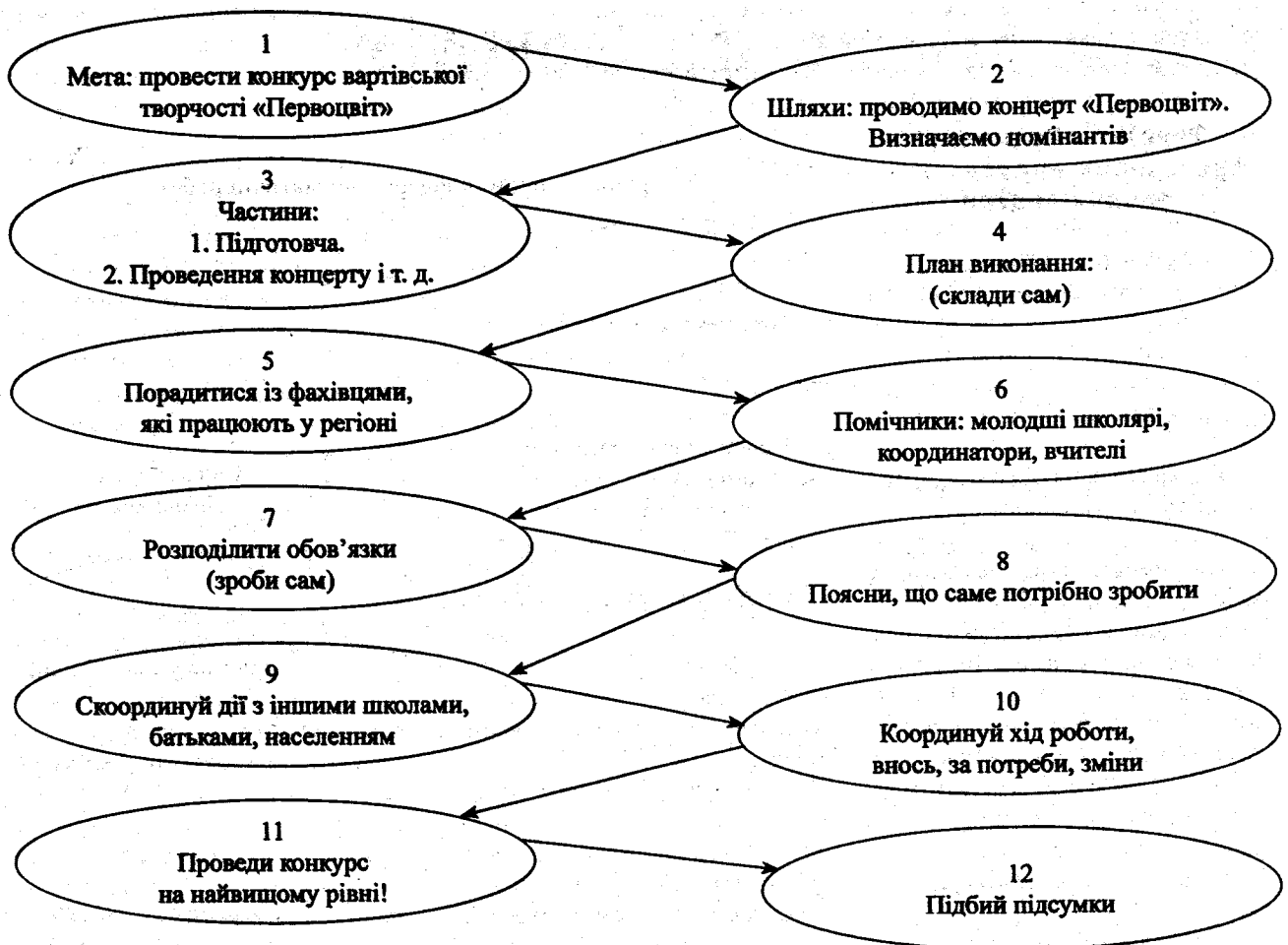
План дій, ч. 2

Інші завдання	Групи або особи, які допоможуть досягти головної мети	Чого ви хочете досягти?	Аргументи	Шляхи досягнення мети

Таблиця 2

Схема 2

12 кроків — правил лідера «Як організувати творчий конкурс «Первоцвіт»

Тренінг «Розробка екологічних проектів»

Мета: узагальнити знання про екологічні проблеми людства, сприяти становленню екологічного мислення; допомогти учасникам проаналізувати ситуацію щодо екологічної кризи та розробити шляхи запровадження просвітницької роботи щодо поліпшення екологічної ситуації в світі, Україні, області, місті; формувати критичне мислення, уміння відстоювати свою точку зору.

Обладнання: «сміття», кольоровий папір, маркери, ручки, аркуші паперу, скотч, дошка.

Тривалість: 1 год 30 хв.

Вік учасників: 14—17 років.

Хід тренінгу

I. Вступне слово координатора (5 хв)

Координатор. Усі ми жителі однієї планети — пасажери одного корабля на ім'я Земля. Але в нашого корабля немає запасного, аварійного виходу, і ми повинні про це пам'ятати. Екологічні проблеми є глобальними і потребують негайного розв'язання. Нашу зустріч я хочу розпочати розповіддю про морську зірку.

Якось один чоловік ішов уздовж берега моря. Він помітив, що за ніч на берег було викинуто безліч морських равликів і зірок. З радістю насолоджуючись вранішнім сонцем,

чоловік долав мильо за мильо по піску.

Удалині він побачив, як хтось танцює на пляжі. Здивований тим, що хтось радіє життю в такий спосіб, підійшов ближче. Коли він наблизився, стало очевидно, що фігурка не танцює, а старанно повторює якусь дію. Підійшовши ще ближче до маленької фігурки, чоловік побачив, що то була дитина. Маленька дівчинка старанно збирала на березі морські зірки і викидала їх у море. Від здивування чоловік зупинився на мить, а потім запитав: «Навіщо ти викидаєш у море морські зірки?».

«Якщо я залишу їх на березі, — відповіла дівчинка, — сонце висушить їх і вони помруть.

Я викидаю їх у море, бо хочу, щоб вони жили».

Чоловік помовчав мить, вражений словами дівчинки, але потім, згадавши, скільки миль морського узбережжя він пройшов, сказав: «Але ж їх, цих зірок, тут на березі мільярди! Що ти можеш змінити?».

Дівчинка на хвилику замислилася над його словами, а потім повільно нахилилась і підняла ще одну морську зірку, кинула її в бурхливе море. Вона повернулася до чоловіка, усміхнувшись: «Можливо, ви й маєте рацію, — сказала вона, — але саме для цієї зірочки я змінила життя».

Що ви думаєте про цю історію?
(Відповіді учасників.)

Координатор. Ця історія показує нам, чому навіть зовсім маленькі зміни є такими важливими. Коли всі беруть на себе ініціативу і роблять зовсім маленькі зміни, тоді відбуваються великі зміни. А уявімо собі, якби вся наша група була б на пляжі, скільки морських зірок ми врятували б. Ми завжди повинні пам'ятати слова, які мають стати метою вашого життя:

Багато маленьких справ,
Зроблених багатьма маленькими
людьми
В багатьох маленьких країнах
світу,
Зможуть змінити обличчя
Всесвіту.

II. Вправа «Чисте подвір'я» (10 хв)

Мета: формувати в учасників тренінгу почуття відповідальності за екологічний стан довкілля та визначити роль людини у забрудненні навколишнього середовища.

Хід вправи

(Учасники сідають в одній частині кабінету зі «сміттям» у руках. Після команди вчителя вони кидають сміття на підлогу, і їм пропонується перейти в іншу частину приміщення.)

Координатор. Ми дуже часто говоримо про екологічні проблеми. Щойно ми зімітували ситуацію, яку ми з вами бачимо щодня. А тепер підрахуймо, скільки сміття можуть викидати учні нашої гімназії, мешканці міста, мешканці усіх міст та сіл України. Чи це не екологічна катастрофа людства?

(Далі учасники збирають «сміття» і викидають його в кошик для сміття.)

Запитання для обговорення:

- Як ви почували себе під час цієї вправи?
- Що треба зробити людині, щоб поліпшити екологічний стан свого міста?
- З якою метою проводилася ця вправа?

III. Вправа «Екопроект» (30 хв)

Мета: проаналізувати екологічні проблеми міста, селища; показати роль кожного учасника в поліпшенні екологічної ситуації на місцях.

1. Ведучий тренінгу запитує в учасників: «Що таке проблема?». Учасники відповідають. Координатор дає означення слова «проблема» за словником: «Проблема — складне теоретичне або практичне питання, яке потребує розв'язання, визначення, дослідження».

2. Поділ учасників на малі групи (за методикою розрізаних фігур). Кожна група визначає екологічні проблеми міста, району, області (5 хв).

Координатор записує їх на дошці.

3. Учасники аналізують ситуацію з визначеної проблеми. Вони відповідають на запитання:

- Яким є екологічний стан досліджуваної території?
- Яким може бути ідеальний стан?
- Причини виникнення екологічних проблем.
- Шляхи розв'язання екологічних проблем.

- Які ресурси ми маємо для реалізації цих пропозицій?

Кожну відповідь учасники записують на окремому аркуші певного кольору і наклеюють їх у відповідному секторі «Екопроекту» (див. табл. 1).

Таблиця 1
Екопроект

Проблема	
1. Яким є екологічний стан досліджуваної території?	3. Причини виникнення екологічних проблем
2. Яким може бути ідеальний стан довкілля?	4. Шляхи розв'язання екологічних проблем
5. Які власні ресурси ми маємо для реалізації цих пропозицій?	

IV. Вправа «Кроки у напрямі поліпшення стану довкілля» (25 хв)

Мета: виробити у кожного учасника чіткі плани щодо поліпшення стану довкілля у місті, області.

Хід вправи

Учасники індивідуально визначають першочергові завдання для розв'язання проблеми поліпшення стану довкілля. Кожен учасник самостійно заповнює таблицю. Через 10 хвилин вирішують це на дошці, створюючи «килим планів» (див. табл. 2).

Таблиця 2

Мої дії	Що я зроблю?	Які це дасть результати?	Які ресурси я використаю?	Що зроблять інші?	Які це дасть результати?
Крок 1					
Крок 2					
Крок 3					

- Яку нову інформацію ви одержали під час тренінгу?
- Якими будуть ваші кроки для поліпшення екологічної ситуації?

V. Вправа «Підсумкова рефлексія» (5 хв)

Координатор. Зустріч закінчується.

Отже, я прошу вас висловлюватися за такою схемою:

Наше заняття закінчилось, але я...
Головне, що я хочу сказати...
Нове у нашому занятті...
Я вперше замислився...
Для мене цей час...

VI. Підсумки заняття (5 хв)

Тренінг «Рада усіх істот»

Мета: виховувати співчуття до всіх навколишніх істот та поглибити знання тих небезпек, що їм загрожують; глибше зрозуміти те, що доля наша єдина; пам'ятати та розуміти нашу історію крізь довгу еволюцію життя на планеті; знаходити енергію для дії та готуватися до спільних дій на захист Землі; грати разом, даючи всі можливості уяві, будувати довіру до людей.

Тривалість: проводиться протягом трьох і більше днів.

Хід тренінгу

I. Поділ на групи

Усі учасники поділяються на групи по 25 осіб; кожна група ділиться на підгрупи по 3 особи.

II. Уточнення мети

Дорослі пояснюють, для чого проводиться тренінг, що маєтись на увазі під Радою всіх істот.

III. Виявлення власної мети

Кожен учасник розповідає про те, що йому найбільш подобається на планеті, або виказує свою печаль щодо тих істот, які зникли із Землі.

У групах учасники згадують епізоди свого життя, коли вони найповніше відчували світ природи, або

відчували біль від того, що сталося з суспільством. Ведучі можуть змодельовувати цю ситуацію для всієї групи, це робиться для того, аби підкреслити, наскільки по-різному всі сприймають світ. Можливий запис цих еко-оповідань.

IV. Бестіарій

По черзі згадуються всі види, що зникли або зникають. Після закінчення має залишитися час на коментарі учасників, можна запропонувати висловити свої думки звуком без слів або дією без слів.

V. Екомілінг

Невербальна форма взаємодії, що допомагає активно рухатися, спрямована медитація у вигляді послідовних зустрічей людей, у ході яких вони не вимовляють ні слова. Під час того, як люди рухаються, за словами ведучого вони зупиняються час від часу навпроти один одного та беруть один одного за руки, дивлячись в очі партнеру, намагаються висловити свої почуття до нього, як до форми життя. «Дивлячись в очі людині, подумайте про те, що вона може стати жертвою екологічної катастрофи, а може й зіграти вирішальну роль у врятуванні миру. Висловіть свою подяку за це, не користуючись звуками».

VI. Вибір ролі для Ради

Наодинці з природою кожен має вибрати саме ту форму життя, яка йому найбільш близька зараз, від імені якої він бажав би говорити. Після цього учасники обмінюються своїми думками, розповідають про вибір.

VII. Виготовлення масок

Кожен повинен сам, без допомоги, виготовити собі маску або костюм тієї істоти, яку має представляти.

VIII. Рухлива медитація

Відчуйте, як ви приймаєте образ, що вибрали. Який ваш зовнішній вигляд? Скільки місця ви займаєте? Яка ваша шкіра або по-

верхня? Як ви помічаєте те, що діється навкруги? Краще виконувати цю вправу наодинці.

IX. Оповіді форм життя

У групах, одягнувши маски, учасники отримують можливість говорити від імені обраного образу. Потім потрібен обмін думками про те, що кому вдалося, що ні.

X. Рада всіх істот

Усі учасники в масках стають у коло біля вогнища. Обмін думками не регламентований часом. Мета — почути іншого і бути почутим. Потім можливий поділ на групи, аби обговорити такі запитання:

- Що ми змінимо в своєму образі життя?
- Як ми будемо тепер працювати?
- На які дії ми відчуваємо себе здатними?
- Як ми можемо допомогти одне одному?

Ідеї можна записати на великих аркушах, деякі обговорити. Пам'ятати про те, що всі слова — це слова обраного образу.

XI. Закриття

Має включати подяку всім учасникам. Повинен бути час на відпочинок, обмін думками, не можна різко переходити до іншого виду роботи.

Тренінг «Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив»

I. Передмова

Учитель. Унаслідок подальшого загострення екологічних проблем актуалізується необхідність кардинальних змін у ставленні людей до природи, підвищенні ефективності екологічного виховання підростаючого покоління.

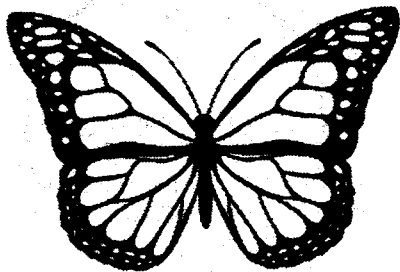
Важливими завданнями такого виховання є:

- засвоєння наукових, суспільних та технічних знань про взаємодію суспільства з природою;

- формування екологічно доцільної поведінки;

- розвиток потреби у спілкуванні з природою, прояв активного ставлення до неї, піклування про її стан у майбутньому.

Старшокласники не включають до системи своїх цінностей природу, мають незначні потреби в об'єктах природи. Найчастіше ставлення підлітків до природи байдуже. Сучасні педагогічні технології дають можливість скоригувати систему особистісних цінностей підлітків, сприяти їх самовихованню. Соціально-психологічний тренінг — це корекційний метод виховання, актуальний для старшокласників.

Тренінги активізують спілкування учасників, коригують їх потреби, мотиви та ціннісні орієнтації щодо природи, формують уміння знаходити альтернативні рішення, абстрактно мислити. Перевагами тренінгу є групові вправи, які дають можливість установити емоційний контакт.

II. Заняття 1 «Причини та джерела розвитку екологічної кризи»

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію про причини та джерела розвитку екологічної кризи.

Обладнання: ватман, маркери, папір, стікери.

Орієнтовний час: 2 год.

Хід заняття

1. Вправа «Знайомство» (5 хв)

Мета: підготувати учасників до роботи, створити комфорт-

ну атмосферу, хороший настрій, сприяти згуртованості групи.

Хід вправи. Учасники сідають у коло. Перший учасник чи учасниця називає своє ім'я, а потім дає характеристику, яка починається з тієї самої літери, що й ім'я, супроводжуючи це рухом, який відтворює названу характеристику. Наступні учасники можуть повторювати всі попередні імена, додаючи наприкінці своє.

2. Створення правил роботи групи (5 хв)

Мета: запровадити правила й дотримуватися їх з учасниками й учасницями групової роботи для створення відповідного клімату на заняттях.

Хід бесіди. Запропонуйте послідовно правила, наведені нижче, запитуючи після кожного, чи погоджується з ним група. Після погодження запишіть ці правила на великому аркуші паперу і використовуйте на кожному занятті:

Приходити вчасно, не запізнюватись.

Бути позитивними у висловах і ставленні до інших.

Не критикувати себе та інших.

Говорити по черзі, надаючи слово кожному, стисло і розбірливо.

Не перебивати, слухати інших.

Добровільність: говорити за бажанням, брати активну участь у занятті без спонукання з боку викладача.

Запитайте у групи, чи є доповнення, і запишіть їх, якщо вони відповідають невимушеній дружній атмосфері. Якщо хтось з учасників чи учасниць не погоджується з одним чи кількома правилами або Ваші докази виявилися непереконливими, попросіть довіритися Вам і застосувати правило. Після закінчення заняття або при нагоді пізніше (на цьому ж занятті чи через кілька занять) поверніться до цього правила й обговоріть із групою.

3. Повідомлення «Що відбудеться на наших заняттях?» (10 хв)

Мета: ознайомити учасників основними питаннями теми та завданнями заняття.

Хід бесіди. Тренер стисло розповідає про зміст кожної теми заняття, вказує їхнє спрямування, зазначає, чому сьогодні необхідно говорити про екологічний стан довкілля, види забруднень та шляхи розв'язання екологічних проблем. Слід наголосити на особистому внеску в розв'язанні екологічних проблем та необхідності формування екологічного мислення.

4. Мозковий штурм «Головні причини й джерела розвитку екологічної кризи» (10 хв)

Мета: активізувати увагу учасників тренінгу, визначити причини й джерела розвитку екологічної кризи.

Хід вправи. Тренер нагадує, що сьогодні в Україні погіршується стан природного середовища, здоров'я людей, виникла демографічна криза. Що стало причиною? На фліп-чарті тренер записує всі думки учасників тренінгу про причини й джерела розвитку екологічної кризи.

Потім тренер пропонує розписати перелік причин і джерел екологічної кризи на основі архівних матеріалів (див. додаток 1).

5. Інформаційне повідомлення (10 хв)

Мета: надати загальну інформацію про різні види антропогенного забруднення навколишнього середовища.

Хід повідомлення. Тренер надає загальну інформацію про антропогенні забруднювачі, одержану час виконання попереднього завдання. Для того, щоб якісніше сумувати матеріал, педагог-тренер може використати методичні матеріали (див. додаток 2).

6. Вправа «Що ви порадите?» (30 хв)

Мета: визначити шляхи усунення причин розвитку екологічної кризи.

Хід вправи. Тренер пропонує учасникам провести опитування на тему «Як запобігти розвитку екологічної кризи?».

Для проведення опитування він пропонує учасникам оформити анкету.

Причини розвитку екологічної кризи	Ім'я консультанта	Порада консультанта	Підпис консультанта

Після оформлення анкети учасники, користуючись переліком причин, визначених під час виконання попередньої вправи, вибирають одну з них і записують у відповідну графу анкети.

Далі за командою тренера кожен з учасників обирає серед інших «консультанта», підходить до нього і пропонує йому відповісти на запитання: «Як уникнути цієї причини розвитку екологічної кризи?». Учасник-«консультант» дає пораду, зміст якої стисло записують у графі «порада консультанта». Після цього учасник, що дав пораду, ставить свій підпис у графі «підпис консультанта». Опитування відбувається протягом 10 хвилин, після чого учасники обговорюють результати вправи.

Запитання для обговорення: яка з порад є найбільш практичною, раціональною? Що дає виконання цієї вправи?

7. Підбиття підсумків (5 хв)

На папері тренер малює валізу чи рюкзак і просить присутніх по черзі сказати, що з тих знань і навичок, яких вони набули нині, візьмуть із собою в дорогу.

III. Заняття 2 «Чи є вихід із глобальної екологічної кризи?»

Мета: знайти способи подолання екологічної кризи; стимулювати

екологічно доцільну позицію учасників у ставленні до природи.

Обладнання: роздатковий матеріал, повітряна куля, фломастери, ватман, маркери.

Орієнтовний час: 2 год.

Хід заняття

1. Гра-розминка «Чому? — Тому що!» (5 хв)

Мета: створити добрий настрій, сприяти згуртованості в групі.

Хід вправи. Сидячи в колі, учасники по черзі невербально (!) запитують свого сусіда праворуч: «Чому?», а той, теж невербально, відповідає: «Тому що!». Тепер його черга ставити те саме запитання своєму сусідові праворуч, а тому — відповідати, поки коло не замкнеться.

2. Вправа «Правильно — неправильно» (20 хв)

Мета: закріпити знання учнів про екологічну кризу, створити атмосферу доброзичливості, згуртованості, комфорту.

Хід вправи. Учасники розподіляються на дві команди та обирають капітанів. Потім вони отримують тексти вікторини. Капітан команди № 1 ставить будь-яке запитання вікторини команді № 2, де всі дають відповіді та обговорюють їх. Потім капітан команди № 2 ставить команді № 1 будь-яке запитання. Виграє та команда, яка дала більше правильних, обґрунтованих відповідей.

I команда:

1. У земній атмосфері вуглекислий газ діє як скло в парнику: пропускає сонячне світло, але затримує тепло розігрітої сонцем поверхні Землі.

2. Кислі опади спричиняють вимивання з ґрунту кальцію, калію й магнію, що спричинює деградацію фауни і флори.

3. Пасивне паління нешкідливе.

4. За сучасних темпів лісозаготівель для різних видів промисловості навіть у багатих лісом краї-

нах його вистачить на 50—60 років (на відновлення потрібно 100—120 років).

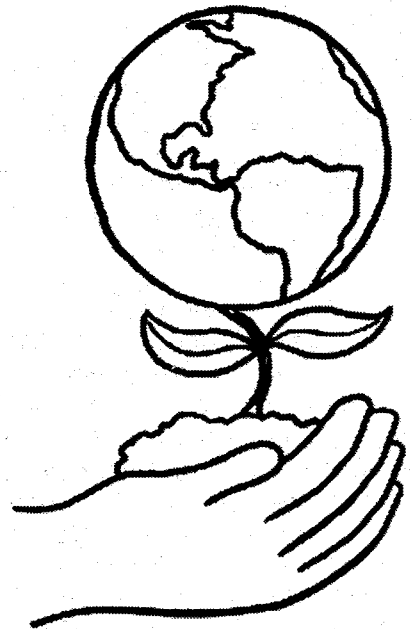
5. Частка пестицидів серед забруднювачів становить близько 20% (щорічно їх використовують 2 млн т).

II команда:

1. Парниковий ефект зумовлює підняття рівня Світового океану на 2—3 м.

2. Вдихання людьми повітря, забрудненого кислотним туманом, спричинює захворювання дихальних шляхів.

3. У тютюновому димі, крім слабого наркотику — нікотину, міститься близько 200 особливо отруйних речовин.

4. Пестициди активно включаються в ланцюги живлення повсюдно, а більша їх частина є мутагенами.

5. Жодна з катастроф XX ст. не мала таких тяжких екологічних наслідків, як чорнобильська.

3. Вправа «Куля екологічної кризи» (15 хв)

Мета: дати учасникам можливість висловити свої міркування щодо можливих шляхів розв'язання

екологічної кризи, відчуті єдність групи.

Хід вправи. Учасників тренінгу поділяють на 5 груп. На іграшковому надувному м'ячі учасники, перекидаючи його від команди до команди, записують можливі шляхи розв'язання екологічної кризи «на кожне отримання м'яча». Вправа триває доти, доки на кулі не залишиться вільного місця.

4. Вправа «Проект» (30 хв)

Мета: навчити підлітків створювати інформаційні матеріали на екологічну тематику.

Хід вправи. Тренер об'єднує учасників у три малі групи. Групи одержують завдання: розробити проекти інформаційних матеріалів на екологічну тематику для проведення просвітницької роботи.

I група — створює газету;

II група — створює буклети;

III група — пише листівки.

Плакати, листівки, газети розвішують на стіні.

Запитання для обговорення:

— Для чого ми виконували цю вправу?

5. Підбиття підсумків (10 хв)

Усі присутні по черзі кладуть руку на плече сусідові зліва (або справа, але всі в одному напрямі) і дарують знання або навички, набуті впродовж заняття. В кінці віночок замикається. Тренер говорить, що, приймаючи руку, ми не розриваємо віночок, а приєднуємося до великого вінка тих, хто вже пройшов подібний тренінг. Ми можемо згадати про нього і в радісному, і в тяжкому хвилину — хай наше коло дасть нам підтримку.

6. Гра-розминка «Брехня» (5 хв)

Мета: зняти напругу та втому, створити чудовий настрій.

Хід вправи. Учасники стають у коло й один за одним починають виконувати певні дії, за якими можна було б зрозуміти, що саме учасник імітує. В той час, коли учасник почав демонструвати свої дії, його сусід праворуч запитує: «Що ти ро-

биш?», на що учаснику у відповідь слід сказати яку-небудь «брехню», тобто зовсім не те, що він робить, і продовжувати виконувати свої рухи. А тим часом його сусід, одержавши відповідь, починає робити рухи, які б імітували діяльність словесної відповіді, тобто «брехні». Тепер уже його запитуватиме сусід праворуч, і тут теж потрібно «збрехати». Всі продовжуватимуть свої рухи, поки коло не замкнеться. Приклади можливих рухів: копання, письмо, співи тощо.

IV. Заняття 3 «Моє ставлення до природи»

Мета: визначити суперечності у спілкуванні людини з природою, знайти способи їх розв'язання, продовжувати стимулювати активну екологічну позицію учасників у ставленні до природи.

Обладнання: аркуші паперу, ватман, фломастери, маркери, стікери, роздатковий матеріал.

Орієнтовний час: 2 год.

Хід заняття

1. Гра-розминка «Крапки» (10 хв)

Мета: налаштувати учасників на роботу за темою, сприяти згуртованості групи.

Хід вправи. Учасники, уявивши який-небудь образ, малюють на аркушах паперу в певному порядку кілька крапок і передають свій аркуш сусідові ліворуч, який, об'єднавши крапки, повинен намалювати той образ, що, як йому здається, тут може бути. Вправа виконується невербально. Потім учасники обговорюють, чи малюнки схожі на ті образи, які були задумані.

Варто звернути увагу учасників на те, що всі малюнки мали свою причину-задум, але результат залежав від бачення тих, хто з'єднував крапки.

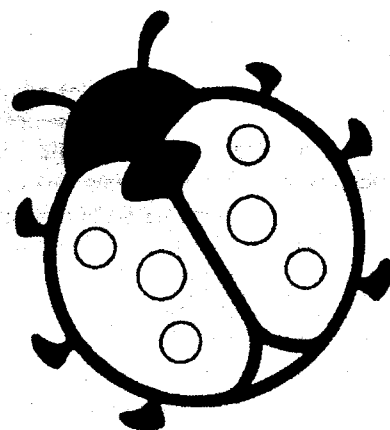
2. Мозковий штурм «Суперечності у ставленні людини до природи» (15 хв)

Мета: виявити суперечності у ставленні людини до природи.

Хід вправи. Кожен учасник записує на різнокольорових стікерах суперечності, які визначають його ставлення до природи. Ці стікери приклеюють до плакату. Після відповідей учасників ведучий зосереджує увагу на тих суперечностях, які було виявлено.

Приклади можливих суперечностей:

Між усвідомленням необхідності розв'язувати екологічні проблеми і нерозумінням особистої ролі в цьому.

Між знаннями про важливість екологічно доцільної поведінки та небажанням позбутися шкідливих звичок (наприклад, вирубування ялинок у лісі, збір березового соку).

Між усвідомленням необхідності збереження природи та байдужим ставленням до окремих природних об'єктів.

Між бажанням брати участь у природоохоронній роботі й недостатньою підтримкою друзів, дослуж, місцевої влади.

3. Рольова гра «Здолаймо байдужість до екологічного лиха» (20 хв)

Мета: сприяти усвідомленню внутрішнього психологічного дискомфорту в ставленні до природи; сприяти творчому розв'язанню проблемних ситуацій.

Хід вправи. Створюються однакові за кількістю учасників групи: одна — представники екологічної

організації («екологи»), інша — жителі міста («жителі»).

Мета екологічної організації — загітувати жителів міста вступити до цієї організації.

Завдання «жителів»: Назвати суперечності, що заважають чинити так, як цього вимагають представники екологічної організації (використовувати суперечності, зазначені у вправі 2).

Завдання «екологів»: Допомогти «жителям» у розв'язанні суперечностей. Навести переконливі аргументи та альтернативні приклади.

Суперечності треба називати і розв'язувати поступово. «Екологи» фіксують, скільки «жителів» розв'язали суперечності. Під час дискусії «екологи» і «жителі» намагаються спільними зусиллями розв'язувати ці суперечності.

4. Вправа «Самооцінка ставлення до природи» (5 хв)

Мета: активізувати внутрішню готовність учасників до саморегуляції їх поведінки.

Хід вправи. Тренер інструктує учасників тренінгу: «Проаналізуй, чи можна вважати твоє ставлення до природи ціннісним. Для цього серед поданих позицій обери і познач ті, які найточніше відображають твоє ставлення до природи» (див. табл.).

1. Іноді я можу викинути квіток чи обгортку від цукерки на вулиці.

2. Я ніколи не кидаю сміття у непередбаченому для цього місці.

3. Я майже завжди викидаю сміття на вулиці.

4. Я спробував курити, але хочу кинути, бо цим погіршую своє здоров'я та оточуючих.

5. Я не курю.

6. Я курю, кидати не збираюсь.

7. Я розумію шкідливість куріння, але мені важко кинути.

8. Я не збираю макулатури.

9. Я постійно збираю макулатуру.

10. Я збираю макулатуру, коли про це просять.

11. Я підібрав бродячу тварину.

12. Бродячі тварини мене дратують.

13. Я підгодовую бродячих тварин.

14. Мені шкода бродячих тварин, але я нічим не можу їм допомогти.

15. Я ламаю гілки на деревах і можу зрубати дерево, якщо мені це буде потрібно.

16. Я ламаю гілки на деревах дуже рідко і вважаю, що це не шкодить довкіллю.

17. Я ніколи не ламаю гілок.

18. Я викидаю сміття лише у спеціально призначене місце.

19. Побутові відходи я викидаю будь-де, бо у нас немає для цього спеціального місця.

20. Я сортую сміття та намагаюся переробити його.

21. Я намагаюся зменшити кількість сміття.

22. Застосовуючи на присадибній ділянці пестициди та мінеральні добрива, я суворо додержуюсь інструкцій.

23. Я користуюся на присадибній ділянці пестицидами та мінеральними добривами, але не завжди дотримуюсь інструкцій.

24. Ми ніколи не користуємося на присадибній ділянці хімікаліями.

25. Я хочу вступити до екологічної організації і займатися конкретно природоохоронною справою.

26. Я вступлю до шкільної екологічної організації, якщо мені там буде цікаво.

27. Екологічна організація мене не цікавить.

0—10 балів: Подумай про те, що така твоя позиція шкодить світу природи.

11—23 бали: Тобі необхідно переглянути деякі свої вчинки щодо природи, можливо, звернутися за допомогою до дорослих.

24—36 балів: Таким будь і надалі! Твоє ставлення до природи є прикладом для інших.

5. Вправа «Плюси і мінуси екологічно доцільної поведінки» (15 хв)

Мета: активізувати учасників на сприйняття протилежних наслідків і можливостей за певного вибору, демонстрація та доведення самими учасниками переваги екологічно доцільної поведінки.

Хід вправи. Вправа виконується в режимі мозкового штурму. Всі пропозиції учасників щодо шляхів удосконалення ставлення до природи тренер записує на фліп-чарті.

Можливі шляхи зміни ставлення людини до природи:

Відмовитися від шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю тощо).

Відмовитися від шкідливих звичок, що раніше сприймалися як

Таблиця

Шкала оцінки позицій

1	1 бал	7	1 бал	13	3 бали	19	0 балів	25	3 бали
2	3 бали	8	0 балів	14	2 бали	20	3 бали	26	2 бали
3	0 балів	9	3 бали	15	0 балів	21	3 бали	27	0 балів
4	2 бали	10	2 бали	16	1 бал	22	3 бали		
5	3 бали	11	3 бали	17	3 бали	23	1 бал		
6	0 балів	12	0 балів	18	3 бали	24	3 бали		

норма (вирубування ялинок, збирання пролісків, первоцвіту тощо).

Збираючи гриби, залишати найменші, щоб не ушкодити грибницю, та старі гриби, бо у них дозрілі спори.

Не порушувати життя тварин у природі (не руйнувати гнізд, не кричати в лісі).

Допомагати птахам узимку.

Допомагати безпритульним тваринам.

Використовувати пестициди та мінеральні добрива суворо за інструкцією.

Не застосовувати отрутохімікатів на городній ділянці під час цвітіння рослин.

Не ламати гілок та дерев.

Не топтати рослин.

Не розпалювати без потреби багаття.

Викидати сміття лише у спеціально призначеному місці.

Сортувати сміття, збирати макулатуру, склотару.

6. Вправа «Підбиття підсумків» (10 хв)

Мета: оцінити результати проведення тренінгу і своєї роботи в ньому, підбити підсумки.

Хід вправи. Учасники залежно від того, чи реалізувалися їх сподівання та очікування, приклеюють або не приклеюють стікери на символічному піщаному годиннику в нижню його частину. Тренер звертає їхню увагу на невідповідність такого символу. Ми часто маємо змогу перевернути годинник наших очікувань і наші нереалізовані сподівання стануть основою для тих, які обов'язково з'являться і потребуватимуть своєї реалізації. Таким чином процес пошуку і пізнання є практично вічним, нескінченним. Життя триває, і тільки від нас залежить наше майбутнє.

Додаток 1

Причини розвитку екологічної кризи

1. Екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, що

тривало десятиліттями, без урахування можливостей природних систем до самовідтворення та самоочищення.

2. Тривале адміністративно-командне концентрування на невеликих площах великої кількості надпотужних хімічних, металургійних, нафтопереробних і військових промислових комплексів.

3. Повне нехтування традиціями господарювання, можливостями природи регіонів та інтересами корінного населення.

4. Перехімізація сільського господарства й хибні засади його організації (величезних колгоспних господарств).

5. Розгортання меліоративних робіт та їх проведення у величезних обсягах без належних наукових обґрунтувань і ефективних технологій.

6. Повна відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз усіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту протягом повоєнного періоду.

7. Використання на переважній більшості виробництв старих і дуже старих технологій і обладнання, які вже давно потребують заміни.

8. Відсутність ефективно діючих законів щодо охорони природного середовища й підзаконних актів для їх ефективної реалізації.

9. Відсутність постійної об'єктивної інформації для широких мас населення про екологічний стан довкілля, причини його порушення, винуватців забруднень і заходи для поліпшення ситуації.

10. Надзвичайно низький рівень екологічної освіти населення, керівників підприємств, урядових організацій.

11. Відсутність дієвого державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання за заподіяння шкоди довкіллю.

12. Відсутність дієвих економічних стимулів ресурсо- й енергозбереження.

Додаток 2

Основні джерела антропогенного забруднення довкілля

Основними джерелами антропогенного забруднення довкілля є **виробники енергії** (ТЕС, АЕС, сотні тисяч котельних), усі промислові об'єкти (в першу чергу металургійні, хімічні, нафтопереробні, цементні та ін.), екстенсивне, **перехімізоване сільськогосподарське виробництво**, військова промисловість і військові об'єкти, **автотранспорт** та інші види транспорту, гірниче виробництво. Вони забруднюють довкілля сотнями видів токсичних речовин, шкідливими фізичними полями, шумами, вібраціями, теплом.

Майже 13 століть людина не завдавала природі надто великої шкоди. Але з розвитком хімії, металургії, енергетики й машинобудування, з появою сотень нових синтетичних та мінеральних речовин і величезним їх накопиченням стан справ докорінно змінився. Наприклад, відходи від синтетичних пральних порошків, нафтопродуктів, важкі метали, нітрати, радіонукліди, пестициди та інші шкідливі речовини не засвоюються мікроорганізмами, не розкладаються, а накопичуються тисячами тонн у ґрунтах, водоймах і підземних водах.

Щороку світова промисловість скидає в річки понад 160 км³ шкідливих стоків, щороку в ґрунти людство вносить 500 млн т мінеральних добрив і близько 1 млн т пестицидів, більша частина яких осідає в ґрунтах та виноситься поверхневими водами в річки, озера, моря та океани, у дуже значних кількостях накопичується в штучних сховищах, які живлять водою промислові центри. За останні 45 років використання мінеральних добрив зросло у 43 рази, а отрутохімікатів — у 10 разів, багаторазово зросло забруднення ґрунтів, ґрунтових вод і вирощуваних продуктів.

IV. Проектна діяльність «На захисті довкілля»

Завдяки активній позиції громадян

Розв'язання важливих суспільних проблем відбувається не лише шляхом прийняття відповідних законів чи постанов органами влади, а й передусім завдяки активній суспільній позиції громадян.

Розробка та впровадження екологічних проектів — безпосередні практичні кроки, щоб змінити наше життя на краще. У нашому довіллі є чимало проблем, які тривалий час чекають розв'язання. Невпорядковані вулиці, брудні під'їзди будинків, у яких ми живемо, відсутність умов для організації дозвілля молоді, місця екологічної небезпеки — ці та інші проблеми не можуть вирішити лише владні структури. Потрібна ініціатива та наполегливість самих громадян.

Розглянемо приклад суспільної проблеми, яка може виникнути в кожному мікрорайоні: місцевий парк забруднено пластиковими пляшками. Це не подобається ні нам, ні місцевим жителям, ні навіть тим, хто цей парк забруднив. Спробуймо добре проаналізувати причини виникнення такої си-

Участь кожного громадянина в суспільному житті, рівень його демократичної культури є невід'ємною умовою демократичного способу життя. Створення громадянського суспільства покликане стати гарантом демократії та прогресу в нашій державі.

туації, а також прибрати територію парку власноруч. Подумаймо над можливими пропозиціями щодо запобігання такому забрудненню в майбутньому. Таким чином, ми не тільки змінимо вигляд свого парку на краще, а й покажемо гарний приклад хазяйновитості та культури поведінки у громадських місцях. Здебільшого цю проблему можна вирішити власними силами, не звертаючись по допомогу до владних інстанцій.

Громадська активність та громадянська культура стануть запорукою демократичного розвитку нашої держави.

Вирішувати будь-яку проблему одному важко, а то й не під силу. Якщо вашими одностайними стане група друзів чи весь учнівський та педагогічний колектив школи, виконати завдання буде набагато легше.

Основні етапи створення та реалізації природоохоронного проекту

Підготовчий етап.

Цей початковий етап роботи має на меті набуття певних знань та вмінь, котрі необхідні для компетентної суспільно активної роботи.

I етап. Визначення проблем місцевої громади.

Подумайте та постарайтеся з'ясувати, які проблеми у вашій школі, біля вашого будинку, на вулицях рідного населеного пункту турбують вас особливо, є найважливішими й потребують дослідження та розв'язання. Спробуйте також установити, які владні структури безпосередньо відповідають за їхнє вирішення.

II етап. З'ясування й обґрунтування проблеми.

Попросіть учителя організувати обговорення цієї проблеми у класі. Якщо у ваших однокласників будуть інші цікаві альтернативи, спробуйте вибрати таку тему дослідження, яка була б найактуальнішою та корисною для місцевої громади і водночас цікавою для вас.

III етап. Дослідження проблеми. Збір та аналіз інформації.

Для того, щоб повно й об'єктивно проаналізувати вибрану ситуацію, необхідно зібрати всю інформацію, яка стосується цієї проблеми.

IV етап. Вироблення власного шляху розв'язання проблеми.

Вам необхідно оцінити всі можливі шляхи розв'язання проблеми та зупинитися на власному, найоптимальнішому.

V етап. Практичне розв'язання проблеми.

Зробіть спробу повного чи часткового практичного втілення вашого плану розв'язання проблеми.

VI етап. Підготовка до презентації реалізації проекту.

VII етап. Презентація проекту.

VIII етап. Підбиття підсумків.

Портфель дослідника

У ході дослідження ваш клас чи група збирає необхідний матеріал, який ви вкладаєте в окрему папку документів.

Представлення матеріалів супроводжується усною презентацією, де учасники демонструють знання змісту вибраної проблеми, аргументовано та переконливо відстоюють власний варіант її розв'язання, компетентно відповідають на запитання журі. Для цього члени робочих груп заздалегідь готують спеціальний презентаційний стенд, на якому наочно відображається хід основних етапів реалізації проекту.

Папка документів і презентаційний стенд разом становлять умовний «Портфель дослідника» («portfolio»). Отже, «Портфель дослідника» — це збірка документів, графіків, діаграм, фотографій, малюнків та інших матеріалів, оформлена у процесі дослідження, яку учасники представляють журі та широкій громадськості.

Подана далі інформація детальніше пояснює методику участі на кожному етапі гри. Це допоможе вам провести своє дослідження ба-

гатогранно та успішно. Досліджуючи й розв'язуючи проблеми довкілля, ви не тільки отримаєте додаткові знання та вміння, а й набудете важливого досвіду громадянської участі. Поділившись своїми здобутками з ровесниками, актуалізуючи вибрану проблему серед місцевої громади, ви заслужите пошану та визнання.

Кроки дослідницької роботи

Підготовчий етап

Для того щоб ваша суспільна діяльність була якісною та продуктивною, потрібні певні знання та вміння.

Активізуйте вже набуті й почерпніть нові знання про структуру органів державної та місцевої влади, сферу їхньої відповідальності, специфіку роботи та повноваження.

Визначте, які громадські організації, групи за інтересами, засоби масової інформації є найактивнішими у громадському житті вашої місцевості, регіону.

Ознайомтеся з технологією проведення опитування та аналізу його результатів, вивчіть нормативні документи тощо.

Прочитайте літературу про основні правила ділового етикету (написання листа, ведення розмови по телефону, проведення ділової зустрічі тощо).

Дізнайтеся про найвагоміші досягнення, найболючіші проблеми та перспективи розвитку вашого села, району, міста чи області.

I етап. Визначення актуальних проблем місцевої громади

У нашому довіллі сьогодні виникають певні проблеми, що довгий час очікують свого розв'язання. Деякі вони є менш важливими, деякі надзвичайно актуальними. Громад-

ська думка повинна впливати на вирішення кожної з проблем довкілля органами влади.

Цей етап має на меті з'ясування найактуальніших проблем, характерних для вашого населеного пункту. Спільне обговорення у класі та аналіз усіх суспільно важливих проблем допоможуть вам вибрати одну, яка стане об'єктом подальшого дослідження. Важливо, щоб ця проблема була актуальною не лише для вас, ваших друзів, а й для всіх громадян вашої місцевості. Розкажіть про неї своїм родичам, знайомим, жителям вашого населеного пункту.

Далі ми наводимо окремі приклади таких проблем, з якими ви можете зіткнутися у вашому населеному пункті. Для дослідження ви можете зосередити свою увагу на одному з наведених нижче прикладів або взяти для дослідження будь-яку іншу суспільну проблему, що потребує розв'язання.

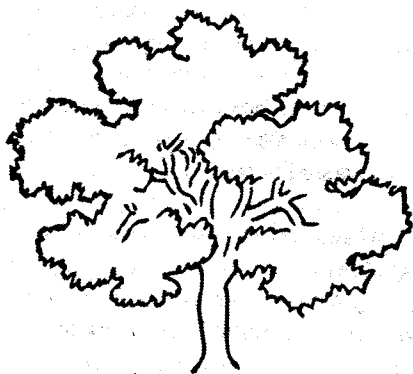
Приклади екологічних проблем:

- у вашому населеному пункті немає парку;
- місцеві підприємства забруднюють довкілля;
- сміттєзвалища немає, або ж воно невіпорядковане чи розміщене в невідповідному місці;
- проводиться невинправдане масове вирубування лісу;
- відсутнє озеленення окремих вулиць вашого мікрорайону.

II етап. З'ясування та обґрунтування проблеми дослідження

Якщо ви зібрані достатню кількість інформації про найважливіші проблеми вашого населеного пункту, шляхом спільного обговорення вирішіть, яку саме проблему ви будете досліджувати. Звичайно, слід вибрати таку, яка буде важливою для вас і вашого оточення.

Якщо ви все ще не можете вирішити, яку саме проблему досліджувати, проведіть опитування місцевої громади. У цьому вам

допоможуть такі види збору додаткових відомостей:

• **Інтерв'ю.**

Візьміть одну із вибраних проблем і обговоріть її у своїй сім'ї, з друзями, сусідами. З'ясуйте, що ваші знайомі знають про цю проблему, визначте їхнє ставлення до неї. Беручи інтерв'ю, ви можете скористатися наведеною далі «Анкетною інтерв'ю». Розкажіть особі, в якій берете інтерв'ю, про досліджувану проблему. Поставте запитання і запишіть отримані відповіді.

Примітка: Якщо особа, у якій ви берете інтерв'ю, хоче зберегти анонімність, поважайте це рішення.

• **Дослідження друкованих джерел.**

Відшукайте газети та інші друковані джерела інформації, що доводять існування цієї проблеми і пропонують можливі шляхи її розв'язання. Зібрані матеріали віднесіть до школи і проведіть обговорення їхнього змісту з учителями та однокласниками. Заповніть «Анкету дослідження друкованих джерел» для того, щоб було видно, які саме матеріали ви використали.

• **Дослідження інформації, переданої по радіо чи телебаченню.**

Слухайте радіо і дивіться телевізійні передачі, в яких розглядається ця проблема та вказуються можливі шляхи її розв'язання. Обговоріть цю інформацію з учителем та своїми однокласниками. Для узагальнення отриманої інформації заповніть анкету, зазначивши в ній назву програми та час ефіру.

III етап. Дослідження проблеми. Збирання інформації

Отже, ви прийняли остаточне рішення щодо вибору проблеми. Тепер вам необхідно зібрати та проаналізувати досить різноманітний спектр потрібної інформації. Вам необхідно також вирішити, де можна отримати матеріали, які тим чи іншим чином стосуються вибраної проблеми. Існують різні джерела отримання інформації.

Вам потрібно звернутися до людей, організацій чи установ, які найбільше поінформовані про цю проблему.

Визначення джерел інформації

Складіть список можливих джерел отримання інформації. Вирішіть, з якими організаціями чи окремими людьми ви будете спілкуватися. Розділіться на дослідницькі групи.

Кожна дослідницька група звертається до одного чи кількох джерел інформації. Дорослі також можуть допомогти вам збирати інформацію, однак вони не повинні робити всю роботу замість вас.

Ви також можете запросити до свого класу людей, які щось знають про досліджувану проблему і можуть вам про це розповісти.

Одержану інформацію зберігайте для того, щоб використати її згодом при формуванні презентаційних матеріалів класу.

Приклади можливих джерел інформації

1. Бібліотеки.

Насамперед спробуйте скористатися матеріалами бібліотеки вашої школи. Можете користуватися також фондами громадських бібліотек — селищної, міської тощо. Попросіть дорослих відшукати необхідний матеріал у наукових бібліотеках, доступ до яких вам, можливо, буде утруднений. У них є газети та інші друковані видання, що можуть містити інформацію з досліджуваної проблеми. Працівники бібліотек завжди допоможуть вам підібрати необхідний матеріал, якщо ви чітко поясните мету свого візиту. У деяких бібліотеках є копіювальні апарати, і ви можете зробити копії відповідних статей для поповнення загальної збірки матеріалів класу.

2. Редакції газет.

Ви можете встановити контакт з редакціями місцевих газет. Можливо, ваша проблема могла б зацікавити їх також. Кореспонденти

газет регулярно збирають інформацію про проблеми свого регіону і зможуть поділитися з вами своїми знаннями та вміннями. Співробітники газет могли б надати вам різні статті і фотографії.

3. Вчителі школи, в якій ви навчаєтесь, та інших навчальних закладів.

Педагоги вашого навчального закладу завжди готові надати вам корисні поради. Особливо компетентну допомогу ви зможете отримати від тих учителів, які викладають дисципліни суспільно-гуманітарного циклу.

Можливо, у вашому населеному пункті є інші навчальні заклади, викладачі яких можуть бути експертами з вибраної вами проблеми. Зателефонуйте до приймачів і попросіть, щоб вам допомогли вийти на контакт із потрібними людьми.

4. Працівники правоохоронних органів, юристи.

Люди, діяльність яких пов'язана з охороною громадського порядку, дотриманням законів, добре знайомі з багатьма суспільними проблемами. Дізнайтеся, чи немає таких людей серед батьків учнів вашої школи. Окремі юридичні служби охоче підуть вам назустріч і нададуть безкоштовні консультації чи іншу допомогу, якщо ви чітко поясните їм суть своєї ініціативи.

5. Місцеві громадські організації та групи за інтересами.

Може виявитися, що суспільна проблема, яку ви досліджуєте, вже є об'єктом уваги різних громадських організацій, політичних партій, груп за інтересами чи окремих громадян. Спробуйте об'єднати свої зусилля. Попросіть учителя або когось із дорослих допомогти вам написати їм офіційного листа чи зателефонувати.

6. Державні органи влади.

Представники місцевих органів законодавчої чи виконавчої влади за своїм службовим обов'язком

повинні завжди бути готові надати вам консультацію чи допомогу з відповідної суспільної проблеми. Депутати селищних, районних, міських, обласних рад чи Верховної Ради України повинні регулярно приймати громадян свого виборчого округу. Можете нагадати народним обранцям про те, що на майбутніх виборах ви вже будете мати право голосу.

Деякі поради щодо збирання інформації та її документування

Більшість людей, до яких ви могли б звернутися за допомогою, дуже завантажена на роботі. Важливо дотримуватися деяких рекомендацій, щоб ви не забирали багато часу в тих людей, до яких звертатиметеся за інформацією.

1. Якщо вам для збирання інформації треба відвідати бібліотеку чи іншу установу, ви можете це зробити індивідуально або у складі групи з двох-трьох осіб. Те саме стосується й інших державних, громадських чи приватних установ, де ви могли б отримати інформацію щодо досліджуваної проблеми.

2. Якщо треба зателефонувати до якоїсь установи, не забудьте відрекомендуватися. Чітко поясніть цій людині, у чому полягає ваше завдання і чому ви звертаєтеся саме до неї. Важливо, щоб ви записали отриману інформацію.

3. Якщо треба організувати зустріч, то в більшості випадків про неї домовляються заздалегідь по телефону чи іншим шляхом. Це має зробити один учасник. Можете відрекомендуватися за таким зразком:

«Мене звати... Я — учень (учениця) 9 (10, 11) класу школи № _____. Я — вихованець (вихованка) (прізвище вчителя (вчительки)).

Ми досліджуємо місцеві проблеми: в чому вони полягають, як їх розв'язують відповідні державні інституції і яким чином ми могли б узяти участь у цьому процесі.

Наш клас досліджує... (короткий опис проблеми). Мені треба зібрати інформацію про цю проблему, щоб потім ознайомити з нею свій клас.

Чи можу я поставити Вам кілька запитань зараз чи, можливо, краще зателефонувати іншим разом або прийти на ділову зустріч?»

У разі позитивної відповіді не забудьте уточнити та записати точну дату й час подальшої телефонної розмови чи візиту. Після того самого або у складі невеликої групи (2—3 особи) треба вчасно завітати до потрібної установи і попросити когось зі співробітників надати необхідну інформацію.

В усіх інших випадках попросіть хоча б надіслати вам якісь матеріали стосовно цієї проблеми, які б ви могли використати. Не забудьте при цьому вказати свою адресу.

4. Якщо треба написати листа з проханням надати необхідну інформацію чи організувати зустріч.

Від стилю написання листа, його зовнішнього вигляду великою мірою залежить успіх справи. Попросіть когось із дорослих згідно з правилами ділового етикету скласти офіційного листа, у котрому чітко та лаконічно викласти суть вашої проблеми. Колективний лист надасть поважності вашому зверненню, а відправлення його поштою може стати гарантією отримання відповіді. У верхній частині аркуша неодмінно вкажіть назву організації, до якої звернено лист, а також дату відправлення. Не забудьте написати свою зворотну адресу.

І найголовніше. Будьте завжди тактовні та ввічливі. Дякуйте за надану допомогу.

Результатом вашої роботи на цій стадії проекту повинен стати збір повної інформації, яка різнобічно характеризує проблему. Зібрані матеріали дадуть змогу учням класу компетентно аналізувати можливі шляхи її розв'язання.

IV етап. Аналіз різних шляхів розв'язання проблеми.

Наш вибір

Головним завданням цього етапу є систематизація та опрацювання отриманого матеріалу, його розподіл по відповідних розділах проекту.

За допомогою переліка учасники компонують матеріал за такими розділами:

- актуальність та важливість цієї проблеми для села, міста, району чи області;

- інформація про різні підходи до розв'язання проблеми;

- обрана вами програма дій.

Цей етап має на меті визначення найприйнятнішого альтернативного шляху розв'язання проблеми, який підтримує більшість класу.

Клас може підтримати вже існуючий варіант вирішення проблеми, змінити його чи запропонувати зовсім інший.

На окремому аркуші паперу, який згодом можна буде використати також під час презентації проекту, опишіть:

- Чому цей шлях розв'язання проблеми ви вважаєте найефективнішим?

- Чи відповідає ваша альтернатива вирішення проблеми законодавству України?

- Обґрунтуйте економічність власного шляху розв'язання проблеми.

- Вкажіть на можливі негативні сторони практичного втілення вашої програми дій.

- З'ясуйте, яка державна установа прямо відповідає за розв'язання цієї проблеми.

- Наочно зобразіть запропонований механізм реалізації вашої програми дій (бізнес-план). Можете розповісти про те, як підтримують ваш план органи місцевого самоврядування, недержавні структури, громадськість, хто відхиляє ваші пропозиції і чому тощо.

V етап. Наші дії.

Розв'язання проблеми

Реалізація цього етапу проекту передбачає спробу повністю чи частково реалізувати свій варіант розв'язання проблеми, організовуючи різноманітні акції школярів (наприклад, офіційне звернення до місцевих органів законодавчої чи виконавчої влади, публікація своїх пропозицій у засобах масової інформації, виступи по радіо чи телебаченню, звернення до громадських організацій, залучення до цієї роботи комерційних структур, усіляких фондів тощо).

З іншого боку, школярі, якщо це їм під силу, можуть самостійно розв'язати проблему безпосередньо через свою практичну участь у різноманітних толоках, доброчинних акціях, фестивалях тощо.

Найоптимальнішим міг би бути й третій шлях розв'язання проблеми, який поєднував би власну практичну діяльність з участю владних структур, громади тощо.

Можливою є й така ситуація, що одна лише презентація вашої роботи перед широкою громадськістю і стане успішною завершальною стадією практичної реалізації проекту.

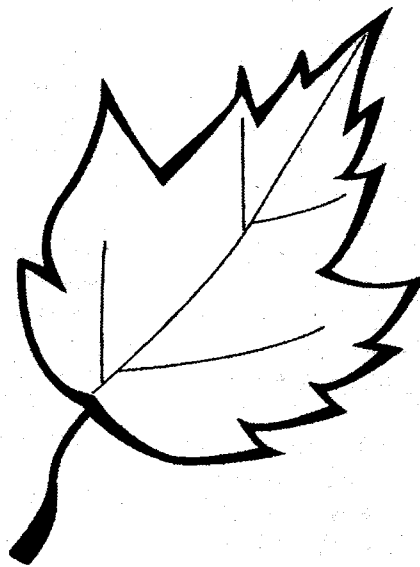
VI етап. Підготовка до презентації проекту

Презентація матеріалів дослідження («portfolio») перед широкою аудиторією є неодмінною умовою участі в діловій грі. Це може бути участь у конкурсі таких проектів у своїй школі, місті, районі, області. Презентація проекту може відбутися також перед учнівським колективом школи, громадськістю свого населеного пункту або безпосередньо перед державними чи іншими структурами (робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо). Необхідно лише чітко узгодити це питання з дорослими. Як ми вже згадували, успішна презентація може дати поштовх подальшій практичній реалізації проекту.

Для кваліфікованої підготовки до презентації матеріалів проекту перед журі чи іншою аудиторією слід поділити клас на 4 групи. Кожна група відповідає за формування однієї частини презентаційного стенду. Сюди потрібно включати кращі матеріали, які збрала при дослідженні проблеми кожна дослідницька група і клас загалом. Логічно розміщена композиція з різноманітних документів, написаних на їх основі висновків, створених наочних матеріалів може бути базовою основою вашої презентації проекту.

Характеристика складових частин презентаційних матеріалів («portfolio»)

Діяльність усіх робочих груп буде відображена у впорядкованому зібранні («portfolio») усіх матеріалів, що стосуються досліджуваної проблеми. Воно міститиме розділ документації і розділ демонстрації.

1. Розділ документації (окрема папка, до якої входять важливі матеріали усіх етапів дослідження проблеми).

До розділу документації треба вносити всі найважливіші матеріали, зібрані в ході дослідження,

а саме: вирізки з газет і журналів; статті, написані на підставі опитувань місцевих жителів; короткі конспекти про висвітлення проблеми у пресі, по радіо чи телебаченню; пропозиції громадських організацій; уривки з повідомлень державних установ тощо.

Якщо використовувалися матеріали великого обсягу чи розміру, то достатньо буде копій титульних аркушів чи їхнього короткого опису. Всі документи бажано покласти в папку з твердою обкладинкою. Кожен розділ відповідно до етапів пошуку можна відокремити позначкою певного кольору чи якось інакше. У папці повинен бути опис чи зміст уміщених матеріалів.

2. Демонстраційний розділ (стенд, на якому розміщено узагальнюючі висновки та наочні матеріали).

Демонстраційний розділ складається з 4-х планшетів, кожен із них відповідно зображає II, III, IV та V стадії роботи над проектом.

Планшети можуть мати такий орієнтовний розмір: завширшки — 60—80 см, заввишки — 80—100 см, виготовляють їх із цупкого паперу чи іншого матеріалу. Практикується для зручності виготовляти демонстраційний стенд у вигляді «розкладачки».

Під час демонстрації планшети виставляють на столі або прикріплюють до стіни. Кожен із чотирьох планшетів відображає роботу однієї групи. На демонстраційному стенді розміщують невеликі текстові повідомлення, карти, діаграми, фотографії, заголовки статей, статистичні таблиці, політичні карикатури, ілюстрації. Їх можна взяти з друкованих видань або намалювати самому. Кожен малюнок повинен мати назву або підпис.

Планшети вашого стенду виглядатимуть переконливо, якщо міститимуть списки з переліком джерел отриманої інформації.

Завдання груп щодо підготовки матеріалів проекту до презентації

Розглянемо завдання кожної групи.

Перша група

Всебічно розглядає проблему, обрану класом для дослідження: чому вона важлива і потребує першочергового розв'язання

Друга група

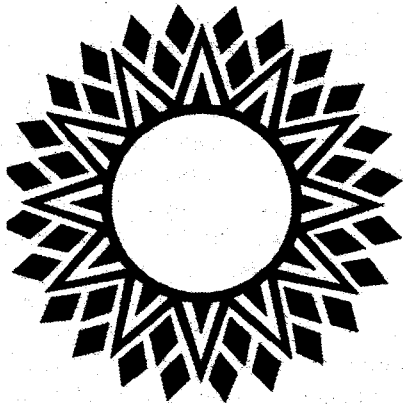
Оцінює процес та результати збору інформації, що стосується обраної проблеми

Третя група

Аналізує різні шляхи вирішення проблеми, пропонує власне розв'язання проблеми, яке підтримує більшість класу

Четверта група

Розповідає про вжиті вами конкретні заходи на шляху реалізації власного варіанту розв'язання проблеми

На початку роботи всі зібрані матеріали розподіляються між окремими групами відповідно до напрямку їхньої роботи.

Хоча кожна група має своє окреме завдання, важливо, щоб члени робочих груп у процесі діяльності обмінювалися між собою новими ідеями та інформацією. Всі групи мають включити свої матеріали до розділів демонстрації та документації, тому така співпраця гарантує відбір найкращих і найвідповідаль-

ніших матеріалів, а також дає змогу уникнути повторення однієї й тієї самої інформації.

Паралельно ведеться робота щодо підготовки усних виступів команд під час презентації (2—3 особи від кожної команди), опрацьовується сценарій виступу, можливі варіанти відповідей на запитання аудиторії. Корисними для вас є також тренувальні вправи з ораторського мистецтва.

VII етап. Презентація матеріалів дослідження

Як ми вже зазначали, презентація вашого дослідження може здійснюватись у різних формах:

- участь у шкільних, районних, міських чи обласних конкурсах;
- виступ учасників акції перед учнівським колективом школи, громадськістю свого населеного пункту або безпосередньо перед державними структурами (робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо).

Кожен етап проведення акції представляє окрема група школярів, використовуючи відповідний планшет. Представники аудиторії слухачів додатково можуть переглядати матеріали, зібрані в папці документів, а також ставити запитання доповідачам.

Участь у презентації матеріалів дослідження дасть вам цінний досвід, оскільки ви навчитесь переконувати інших людей у правильності свого рішення.

Цей етап ставить перед собою такі чотири завдання:

- поінформувати широку аудиторію про важливість обраної вами проблеми;
- ознайомити присутніх із ходом етапу збирання інформації та результатами її аналізу;
- навести й оцінити альтернативні шляхи розв'язання проблеми. Пояснити, що вибраний класом варіант є найкращим, і довести це;
- розповісти про хід процесу практичної реалізації вашого плану.

Ці чотири завдання відповідають меті кожної групи, відповідальній за підготовку демонстраційного стенду та папки документів із доповнюючими матеріалами до нього. Під час презентації «portfolio» представники кожної групи по черзі демонструють основні етапи реалізації проекту.

Повідомлення для аудиторії

Кожна група готує усне повідомлення і протягом 4—5 хвилин подає найважливішу інформацію про один з етапів розв'язання проблеми, використовуючи для цього демонстраційний стенд та папку документів.

Слід у загальних рисах охопити зміст демонстраційного розділу та розділу документації, але не можна читати їх дослівно.

Під час презентації потрібно використовувати демонстраційні матеріали, які допоможуть краще сприймати зміст повідомлення.

Дозволяється використовувати матеріали, що містяться в папці документів.

Запитання членів журі

Протягом подальших 5—6 хвилин ви відповідаєте на запитання присутніх чи членів журі.

Вони можуть попросити вас:

- ще раз пояснити деякі ваші тези;
- обґрунтувати ці тези прикладами;
- захистити декотрі з ваших тверджень і висловлених положень;
- відповісти на запитання про набуті в ході дослідження знання і досвід, а також труднощі та перешкоди, що трапилися на вашому шляху.

Деякі поради

У презентації проекту доцільно брати участь усім членам групи. Це буде переконливим свідченням того, що ви всі разом працювали над проектом. Виберіть найважливішу інформацію та аргументи і говоріть вільно й невимушено, уникайте простого читання. Не перебивайте один одного.

Під час виступу можна використовувати заздалегідь підготовлені нотатки, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на запитання. Якщо ваш виступ займе менше чотирьох хвилин, то зекономлений час можна використати для запитань аудиторії. Загальний час виступу кожної групи має становити не більше десяти хвилин.

Презентуючи проект, можна використовувати тільки ті матеріали, що розміщені на стенді або складені у папці документів.

Критерій оцінювання проекту

Якщо ви зі своїм матеріалами братимете участь у конкурсі проектів на різних рівнях, то члени журі оцінюватимуть ваші напрацювання за такими критеріями:

Завершеність.

Чи містить кожен розділ «portfolio» достатню кількість матеріалів, необхідних для розв'язання проблеми.

Чи не включили ви зайвих матеріалів.

Зрозумілість.

Чи розміщені матеріали логічно.

Чи написані вони зрозумілою мовою, без граматичних і орфографічних помилок.

Чи є зрозумілими найважливіші матеріали й аргументи.

Інформативність.

Чи точно та перевіреною є інформація. Чи охоплює інформація головні факти й найважливіші поняття. Чи важливою є зібрана інформація для розуміння проблеми дослідження.

Доказовість.

Чи доповнюються документами основні тези вашого розділу.

Чи використовували ви надійні, вірогідні та різноманітні джерела інформації.

Чи завжди ви довіряли джерелам інформації.

Чи наводите ви приклади та продумані аргументи на підтвердження Вашої позиції.

Чи використовували ви найвідповідніші джерела інформації.

Наочність.

Чи відображають наочні матеріали специфічний зміст вашої теми. Чи інформативні вони. Чи є в кожного матеріалу назва або підпис. Чи пов'язаний логічно розділ документації з демонстраційним розділом. Чи допомагають наочні матеріали зрозуміти зміст розділу.

Законність.

Чи достатньо добре ви пояснили, що рішення, яке ви пропонуєте, не суперечить Конституції і законам України.

Підсумок. Оцінка своїх дій

Після закінчення кожної роботи завжди корисно подумати над тим, що вам вдалося найкраще, яких помилок можна було б уникнути, чого ви навчилися. Таким чином набувається життєвий досвід, який допоможе вам уникнути помилок у майбутньому і діяти дедалі краще.

Після того, як проект закінчено, слід оцінити свою роботу самому. Обмірковуючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, дайте відповідь на такі запитання:

- Чого і як ви навчилися разом з однокласниками?

- Якщо вам треба було б розпочинати новий проект, що Ви зробили б інакше?

- Яких умінь і навичок я набув (набула), працюючи над цим проектом?

- Яких умінь і навичок ми набули, працюючи над цим проектом?

- Якими є переваги роботи в команді?

- Якими є недоліки групової роботи?

- Що я зробив (зробила) добре?

- Що ми зробили добре?

- Як я міг (могла) би покращити свої навички і вміння розв'язувати проблеми?

• Як наш клас міг би покращити свої навички і вміння розв'язувати проблеми?

Ви можете запросити на обговорення результатів роботи над проектом усіх дорослих, які допомагали вам чи безпосередньо брали участь у процесі практичного розв'язання проблеми.

Висновки

Важливо, щоб ви продовжували свою суспільну активність і надалі, виробляли навички та вміння, які допоможуть вам брати участь у розв'язанні суспільних проблем і впливати на цей процес. У майбутньому це стане вам у пригоді обов'язково. Пам'ятайте, що суспільну політику повинен формувати кожен із нас своїми реальними практичними діями.

У ході роботи над проектом ви можете відчувати нестачу необхідних ресурсів.

Звичайно, процес дослідження проблеми потребує не тільки часу, а й необхідних матеріалів чи навіть певних коштів. Інколи такі прості та буденні проблеми нашого життя як, наприклад, нестача канцелярського приладдя чи брак коштів для проведення міжміської телефонної розмови можуть звести нанівець увесь процес розв'язання важливої суспільної проблеми. Це питання слід спільно обговорити у класі ще на початковому етапі роботи над проектом і спробувати відшукати можливі шляхи його вирішення. Це може бути окремим завданням однієї з робочих груп.

Реально зважте спочатку ваші потреби, а потім оцініть можливість їх задоволення. Спроба віднайти необхідні для цього кошти не завжди принесе успіх.

Вам завжди допоможуть тоді, коли ви попросите скористатися необхідними ресурсами, які вже є у певних

установ чи приватних осіб, наприклад, принтером для роздрукування документів чи папером для виготовлення презентаційних планшетів.

Для того оцініть, насамперед, можливості вашого навчального закладу, а також державних установ,

підприємств, які є у вашому населеному пункті. Зверніться до них із письмовим проханням, обґрунтувавши попередньо необхідність такої допомоги та її обсяг. Вам завжди допоможуть ті дорослі, діти яких навчаються у вашому класі чи школі.

Пам'ятайте, що ви отримаєте допомогу лише тоді, коли ваші запити будуть обґрунтованими, реальними і скромними. Будьте при цьому завжди ввічливими та дякуйте за надану допомогу.

Література

1. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Ділова гра «Лідер». — К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2004. — № 10. — 32 с.
2. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Граємо разом у природі — К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. — № 2. — 32 с.
3. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Школа лідера-еколога. — К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. — № 6. — 32 с.
4. Всеукраїнський тренінг «Безпечний спосіб життя» // Збірка навчальних матеріалів. — Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». — 2008. — 60 с.
5. Джоанна Мэйси, Джон Сид, Пэт Флеминг, Арне Наэсс. Думая как гора. — М.: Голубка, 1992.
6. Посібник для вчителя (навчально-методичні матеріали з екологічної освіти «Зелений пакет»). — К.: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. — 255 с.
7. Пруцакова О. Л. Дім, в якому ти живеш. Навчальний посібник для учнів 8—9 класів. — К.: СЕЕМ, 2006. — 56 с.

Використані матеріали

1. Тренінг «Екологічні проблеми людства». Тітечко С. Є., координатор Сарненської районної організації ВДС «Екологічна варта», Рівненська область.
2. Екологічний тренінг «Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив». Укладач: Александрук Т. В., учитель біології Луцької вечірньої школи, Волинська область.

Реклама

Дайджест «Усе для школи» — електронне видання у вільному доступі

Дорогі друзі!

«Шкільний світ» зібрав для Вас корисну інформацію про конкурси для вчителів та учнів, афіші, шкільний туризм, товари для освітян, нові книжки, акції та події. У кожному номері ви отримаєте найактуальнішу інформацію освітянського світу.

Виходить із березня 2011 року двічі на місяць.

Якщо Ви бажаєте отримувати дайджест на свою електронну скриньку, напишіть, будь ласка, листа на all-shkola@osvita.ws. У темі листа зробіть помітку: «Хочу підписатися». У листі вкажіть електронну адресу, заклад, ПІБ та посаду отримувача.

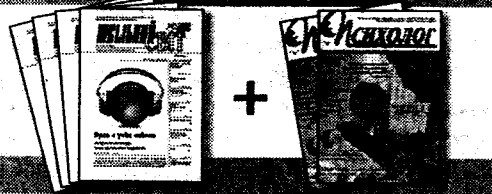
Дякуємо за Ваш вибір!

**91470 — газета «Шкільний світ» +
газета «Психолог»**

Вартість передплати

на 1 міс. — 49,17 грн   на 6 міс. — 295,02 грн
на 12 міс. — 590,04 грн

Щомісяця ви отримуватимете:

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ВИ НЕ ОТРИМАЛИ ПЕРЕДПЛАЧЕНЕ ВИДАННЯ?

1. Звернутися із листом-заявою до начальника свого поштового відділення упродовж одного місяця (для газет) або двох місяців (для книжок). Обов'язково додайте до листа ксерокопію передплатного абонементу (квитанції)! Нагадуємо, що за ненадходження номерів відповідає Державне підприємство з розповсюдження періодичних видань «Преса».

2. Якщо, незважаючи на звернення, Ви не отримали передплачене видання, будь ласка, надішліть нам копію листа-заяви й абонементу, щоб ми мали підстави звернутися до ДП «Преса».

3. Слідкуйте за датами виходу номерів із друку на сайті видавництва «Шкільний світ» www.osvitaua.com

З повагою, Ваш «Шкільний світ»

Реклама

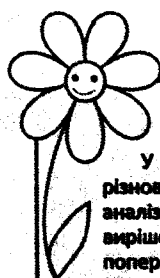

Передплатний
індекс **98940**

Газета «Шкільний світ» із вкладкою
«ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО»
у 4-му номері місяця
Можна передплатити за окремим індексом
Виходить 1 раз на місяць

Ціна на

Передплатити можна у будь-якому відділенні пошти
за «Каталогом видань України» на 2012 рік, с. 73

«ШКІЛЬНИЙ СВІТ» пропонує

Психологія вирішення педагогічних конфліктів

Пов'якель Н.

У книжці розглянуті актуальні психологічні проблеми виникнення та вирішення педагогічних конфліктів, їхні функції, різновиди, особливості регулювання і місце в житті особистості. Особливу увагу автор звертає на психологічні аспекти аналізу та діагностики конфліктів, їх прогнозування та профілактику, на психологічні техніки і технології врегулювання й вирішення педагогічних конфліктів. У книжці подано адаптований комплекс психологічних методик, які дають можливість попереджувати виникнення конфліктних ситуацій, зменшувати їх вплив на становлення особистості, групи, суспільства.

газета _____
«Шкільний світ»

газета _____
«Позашкілля»

РАЗОМ ДЕШЕВШЕ!

Індекс
95011

Україна на 2012 рік Передплатити можна за «Каталогом видавництва»

ПІЛЬГОВИЙ КОМПЛЕКТ

Щомісяця 5 газет

Ці книжки можна замовити поштою безпосередньо у «Шкільному світі»

• Весняні свята. • Виховні години. 10—11 класи. • Ділова людина: шляхи становлення. Заняття зі старшокласниками. • Інтернет-ресурси для освіти. • Класному керівнику. 1000 важливих дрібниць. • Класному керівнику. Колективні творчі справи. • Класному керівнику. Як вирішувати конфлікти у класі. • Класному керівнику. Як організувати й провести свято. • Класному керівнику. Як оцінити ефективність виховної роботи. • Класному керівнику. Як провести батьківські збори. • Класному керівнику. Як провести виховну годину. • Класному керівнику. Як провести ігри. • Класному керівнику. Як організувати роботу? • Класному керівнику. Батьківські збори. 5—9 класи. • Класному керівнику. Виховні години. 5—7 класи. • Класному керівнику. Виховні години. 8—9 класи.	• Класному керівнику. Творчі прийоми у виховній роботі. • Класному керівнику. Як згуртувати колектив. • Музей в навчальному закладі. • Навіщо батькам ходити до школи. • Навчальні екскурсії для молодших школярів. • Організація літнього відпочинку молодших школярів. • Предметні декади в школі. Організація та проведення. • Професійні захворювання вчителів та їхня профілактика. • Педагогічна підтримка обдарованості. • Пишемо сценарій. Поради фахівця. • Постановка видовищно-театралізованих заходів. • П'єси для дитячого театру. • Режисура шкільних свят. • Робота з класом: діагностика, прогнозування, планування. • Робоча книга класного керівника.

Ви можете замовити будь-яку кількість книжок із цього переліку. Для цього зателефонуйте у видавництво за тел. **044 284 24 50** або надішліть sms-повідомлення такого змісту: «Хочу замовити книжки» на номер **067 408 84 73**, і ми вам передзвонимо. Після чого ви отримаєте книжки післяплатою у своєму поштовому відділенні.

Зверніть увагу! Мінімальне замовлення — 2 книжки! Анотації та зміст книжок читайте у розділі «Книжки» на сайті www.osvita.ua.

Передплатний індекс газети «Шкільний світ» — 40690